

3000
ΚΩΣΤΗ ΠΑΛΑΜΑ

Α Π Α Ν Τ Α

ΤΟΜΟΣ ΔΕΚΑΤΟΣ

ΠΕΖΟΙ ΔΡΟΜΟΙ Α΄, Β΄, Γ΄.
ΦΙΛΙΚΑ ΓΡΑΜΜΑΤΑ
ΣΗΜΕΙΩΜΑΤΑ ΣΤΟ ΠΕΡΙΘΩΡΙΟ
ΤΡΕΙΣ ΕΛΛΗΝΟΛΑΤΡΕΣ
ΚΑΠΟΙΩΝ ΝΕΚΡΩΝ Η ΖΩΗ
Η ΠΟΙΗΤΙΚΗ ΜΟΥ

1967

Β΄ ΕΚΔΟΣΗ

ΓΚΟΒΟΣΤΗΣ

ται. Μά και μαζί υπερέξοχα ξεχωρίζει το μεγάλο τάλαντο του Μωπασσάν, και ξεχωριστά τή δύναμή του να ξανοίγη και να μᾶς ζωγραφίξη ὅσα οἱ κοινοὶ ἄνθρωποι ἀδυνατοῦν νὰ ξανοίξουν, δηλονότι τὸ χάρισμα ποῦ κάνει τὴν τέχνην του κατεξοχὴν παραστατικὴν πραγμάτων, χάρισμα ποῦ διαλαλοῦν γιὰ τὸ Μωπασσάν πέρα ὡς πέρα οἱ ἱστορικοὶ κριτικοὶ ποῦ ἀξίζουν τ' ὄνομα, οἱ Βρυνετιέρ, οἱ Λανσόν, καὶ τόσοι ἄλλοι, ὅλως διόλου ἀντίθετα μὲ τὸ σοσιαλιστὴν κριτικὸν τοῦ κ. «Κάποιου ποῦ δὲν ἔχει ἔργον». Καὶ πῶς κάτου ἀπὸ τὴν ἀντιπάθειαν τοῦ ἀποστόλου Τολστόη πρὸς τὰ ἔργα τῆς φυλῆς καὶ τῆς φιλοσοφίας τοῦ Μωπασσάν ξεπροβάλλει ἡ συμπάθεια τοῦ Ρώσου μεγαλοτεχνίτη ἀπεριόριστον πρὸς τὸ Γάλλο συνάδελφόν του! Μὲ ἀνάλογον δύναμιν σκαρωμένο εἶναι καὶ τὸ βιβλίον τοῦ Τολστόη γιὰ τὸ Σαιξπηρό. Μὰ στὸ βιβλίον τοῦτο, ἐπειδὴ ἀκριβῶς λείπει ἡ συμπάθεια, τὸ μέγα χάρισμα ποῦ, καθὼς ἀνυψώνει τὸν ποιητὴν, ἐμπνέει καὶ τὸν κριτικὸν στὸ δρόμον του (μὲ ὅσα κι ἂν λένε ὅσοι τῆς κριτικῆς τέχνης ἔχουν μισὴν ἀντίληψιν), στὸ βιβλίον τοῦτο κυριαρχεῖ ἀποκλειστικὰ μιὰ παθολογικὴ ἄρνησις ποῦ σὲ ἀπελπίζει καὶ σὲ κάνει νὰ ξεφωνήσῃς, μὲ ὅλη τὴ φαινομενικὴ δυσκολοπολέμητον λογικὴν τῆς. Στὴν ἀρχὴ θυμώνεις, μὰ ὕστερον στοχάζεσαι: Ὁ Τολστόης δὲ μπορούσε νὰ μιλήσῃ γιὰ τὸ Σαιξπηρό παρὰ καθὼς μίλησε. Δυὸ στοιχεῖα, ἡ φωτιὰ μὲ τὸ νερό, σμίγουν καὶ πολεμοῦν μέσα στὸ βιβλίον τοῦτο· δυὸ σύμβολα ποῦ φιλιωμὸν δὲν ἔχουν: ὁ Ρώσος, σύγκαιρος τῶν πρώτων ἀποστολικῶν καιρῶν, ὁ χριστιανός, ἀκριβέστερα, ὁ νεοχριστιανός—καὶ ἀσκητής· ὁ Σαιξπηρός, ὅλη ἡ Ἀναγέννησις τοῦ 16ου αἰῶνα, ἡ ἀδιάφορος ἐπὶ χριστιανικὴν ἠθικὴν, ἡ ἄθρησκος, ἡ νοσταλγικὴ λάτρισσα τῶν ἀρχαίων εἰδώλων, ὅλη λαγνεῖα καὶ ποίησις. Καὶ ἡ γαλήνη ξαναχαϊδεύει σου τὴν ψυχὴν.

Ἰούλιος 1912.

ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟ

ΟΙ ΤΡΕΙΣ ΛΥΡΙΣΜΟΙ

Οι στίχοι του Γκαίτε στον «Άλεξη και τη Δώρα»:

...Και ο ποιητής τὸ αἶνιγμα παρόμοια
προβάλλει τεχνικὰ περίφραχτο στὰ λόγια.
Στὸ σπάνιο πλέγμα τῶν κομψῶν εἰκόνων χαίροντ' ὄλοι,
ἀλλὰ στὴ συντροφιάν ἀκόμα λείπει ὁ λόγος
ποὺ κλεῖ τὴν ἔννοια· ὡς εὐρεθῆ, κάθε ψυχὴ ἰλαρώνει,
πνεῦμα διπλὰ τερπνὸ στὸ ποίημα ξανοίγει¹.

Μπορεῖ νὰ στηριχθῆ στὸς στίχους αὐτοὺς ἐπάνω ἢ ἐξήγηση τῆς ἡδονῆς ποὺ γεννᾷ ὁ ποιητής. Ἡδονῆς ὄχι ὀλίγελα παθητικῆς. Χρειάζεται κάποιο ποσὸ ἐνέργειας ἀνάλογης πρὸς τὴν ἐνέργεια τοῦ ποιητῆ ἀπὸ μέρος τοῦ ἀνθρώπου ποὺ θέλει νὰ χαρῆ τὸν ποιητή. Καὶ παντοῦ ἡ προσπάθεια. Καὶ ἡ συνεργασία. Καὶ ὁ ἀναγνώστης, μύστης. Ὁ θαυμαστής, ποιητής κι αὐτός, ἀτελέστερος. Ἡ παρατήρηση τοῦ Γάλλου Suarès: «Δὲν πιστεύω στὰ εὐκολονόητα ἔργα· εὐκολὰ καὶ λησμονοῦνται. Κάθε τι πρέπει νὰ ἔρχεται ἀπὸ μακριά, γιὰ νὰ πηγαίνει μακριά». Στοχασμοὶ λεπτονόητοι κι ἀπὸ κάποιο βάθος πηγασμένοι, ἄξιοι πολὺ νὰ προσέχωνται, γιὰτι κινοῦνε καὶ σ' ἐμᾶς, πηγῆ, τὴ σκέψη τὴν ἔντονη. Τὸ ποίημα καλὰ καλὰ, εἶναι ὅ,τι φωτεινότερο δόθηκε τοῦ ἀνθρώπου νὰ χαρῆ. Κι ἀπὸ τὴν ἄλλη του τὴν ὄψη κάτι σὰν αἶνιγμα. Πῶς νὰ μὴ θυμηθῶ τὸ λόγο τοῦ Κάρλαϊλ: «Κι αὐτὸ τὸ φῶς μπορεῖ νὰ εἶναι σκότος, σὲ μιὰ ὠριμένη κατάσταση τοῦ ματιοῦ». Σὲ μιὰ του σκέψη ὁ Γκαίτε ἐπιγραμματικὰ σημειώνει: «Καθὼς δοξάζει ἕνας μεγάλος φυσικός καὶ ἡ σχολή του, Nil luce obscurius (τίποτε δὲν εἶναι σκοτεινότερο ἀπὸ τὸ φῶς)»². Δὲν πρέπει νὰ μᾶς παραξενεύη μερικῶν ἢ ἐπιμονῆ στὸ

1. Ἀπὸ τὴ μετάφραση Ν. Κογεβίνα.

2. Βλ. «Ὁ πρῶτος Λόγος τῶν Παραδείσων».

σκοτεινὸ στοιχείο τοῦ τραγουδιοῦ. Οἱ ἀρχαῖοι τὸ γνῶριζαν. Κοίταξε καὶ στὸν Ἀριστοτέλη καὶ στὸν Ψευδολογγίνο. Τῆ σαφήνεια τὴν ἀφήνουν νὰ χαρακτηρίζη, κυριώτατα, τὸν πεζὸ λόγον. Γιὰ τὴν ποίησιν γυρεύουν κάτι ἄλλο ἀκόμα. Πρῶτ' ἀπ' ὅλα τὴν ἔκφραση ποὺ προκαλεῖ τὴν ἔκσταση. Ἡ ποίηση μιλεῖ, περισσότερο, μὲ τὴν εἰκόνα. Καὶ ἡ εἰκόνα γιὰ νὰ σοῦ παραστήσῃ ἐντονώτερα κάτι, σοῦ κρύβει τὴν ἄμεση, τὴν καθαρὴ ἔκφραση. **Μεταφέρει. Μαζί, καὶ φωτίζοντας, σκοτίζει.** Εἶναι στὸ φυσικὸ τῆς Τέχνης νὰ μὴν εἶναι ἀπλή. "Ὅσο βαθύτερα βλέπει, τόσο καὶ πολλαπλότερη γίνεται. Τὸ Τραγούδι ὅσο ψηλότερ' ἀνεβαίνει, τόσο καὶ θαμπώνεται, γιὰ νὰ θαμπῶνῃ. Ἡ ἔφαρμογὴ τῆς θεωρίας θὰ μπορούσεν εὐτυχισμένα νὰ ἐφαρμοσθῇ στὴν ποίηση, ποὺ μᾶς ἀπόμεινε, τοῦ Πινδάρου.

2

Ἐπιστημονικὸς θετικισμὸς καὶ μεταφυσικὸς ἰδεολογισμὸς, ἀχώριστα, σὲ κάποιο σάλεμα ἢ σὲ κάποιο πλεύρωμα ποὺ πάει νὰ γίνῃ ἁρμονία. Χαρακτηριστικὰ γνωρίσματα μιᾶς διανοητικῆς διπροσωπίας μέσα μου. Δείχεται, παραδειγματικά, τοῦ εἶδους αὐτοῦ ὁ δυαδικισμὸς, ἀνάμεσα σὲ ἄλλα: Στὴν ἀντίθεση ποὺ μοῦ εἶχαν προξενήσει ὁ ἀντίθετος ὅλος διόλου κατασκευῆς πνευματικῆς, μεγάλοι διαγοσούμενοι: ὁ Ταῖν καὶ ὁ Ἀμιέλ. Καὶ στὸν τρόπο ποὺ εἶχε προσηλωθῇ ἀπάνου τους ὁ νοῦς μου. Θαυμάζω τὸν ἔνα. Κατηγορηματικὸς, ἀλύγιστος, μοῦ ξεσκεπάζει τὴν ἀλήθεια, μία. Μοῦ σδύνει μιὰ δίψα, μοῦ δίνει κάτι σὰ θετικὸ καὶ σὰ βέβαιο. Τὸν ἄλλο, πῶς τὸν ἀγαπῶ! Πρωτεϊκὸς, ἀσύλληπτος, ὅλος εὐλυγισία, καὶ εἰκόνα καὶ ἀστάθεια· μὰ καὶ σύγχρυσση δραματικὴ καὶ περιπέτεια πάντα ἐνὸς ἤρωα τραγικοῦ καὶ μέσα στὴν ἀκίνησιάν τῆς ἐξωτερικῆς του ζωῆς, μὲ συγκινεῖ, μὲ γοητεύει· στὸ τέλος μὲ παρηγορεῖ. Στὸν καθρέφτη ποὺ μοῦ παρουσιάζει σὰ νὰ ξανοίγω κάτι ποὺ νὰ μοιάζῃ κάπως μὲ κάποιο ἀπὸ τὰ διάφορα ἐγώ μου. Καὶ τί καλὰ νὰ βρίσκειται κανεὶς μέσα σ' ἕναν Ἀμιέλ! Καὶ ἀκόμα τί παράξενο! Ἀπὸ τὸν Ταῖν, ὅ,τι ξεχωριστότερα μὲ συγκινεῖ δὲν εἶναι ἡ φιλοσοφία του· εἶναι ἡ ποίηση ποὺ τὴν ἐκφράζει τῆ φιλοσοφίαν αὐτῆ. Ὁ κοντιανὸς θετικισμὸς μὲ πορφύρα λόγου θρησκευτικὰ δημιουργικοῦ. Ἐνας ἐγελευανισμὸς ποὺ περιορίζει τὴν ἀπεραντωσύνη του τοῦ παραδομέ-

νου γαλλικοῦ κλασικισμοῦ ἢ καθαρῆ ἐγκράτεια. Κάτι ποὺ ξαφνίζει μέσα στὴν αὐστηρὴν ἐπιστημονικὴ του μονομέρεια. Καὶ ὅ,τι μὲ κάνει νὰ τὸν ἐμπιστεύωμαι τὸν Ἀμιέλ εἶναι ἡ διαύγεια, ἡ ἑσπεριὰ τοῦ κριτικοῦ του νοῦ μέσα στὴ σκοταδερὴ τρικυμία τοῦ πολυπρόσωπου ὄποκειμένου του.

3

Χαρακτηρισμὸς τοῦ τραγουδιοῦ μου ἀπὸ τρίτους καὶ μὲ ὄλη τὴν προσοχὴ καὶ τὴ συμπάθεια ποὺ φαίνεται πῶς τοῦ δείχνουν: Ἄκαθόριστος. Ἡ μανία ποὺ τοὺς κυριεύει νὰ τοῦ βροῦν κεντρικὴν ἰδέαν. Ἡ ἐμπνευσὴ του δὲν εἶναι μία καὶ συνειδητῆ (παρατήρηση ποὺ θὰ ἔφτανε μόνη νὰ τοῦ προσαρμόσῃ τὸ ζηλευτότερο προτέρημα γιὰ τὸ ἔργο ἐνὸς ποιητῆ). Τὸ τραγούδι μου, μᾶς λένε, γίνεται ὄργανο προσαρμοσμένο στὴ ζωγραφιὰ ὄλων τῶν ὥραίων θεμάτων (ὁ Ταῖν ἐκεῖ ποὺ μιλεῖ γιὰ τὸ Μίλτωνα). Περιορίζομαι νὰ τονίσω: Τὸ διάβασμα στὴν ἀρχαῖζουσα γλώσσα μας λέγεται ἀνὰ γνῶσις. Τὸ δεύτερο συνθετικὸ τῆς λέξης εἶναι ἡ γνῶσις. Ἀνάγνωσις μάλιστα σημαίνει καὶ τοῦτο: Καλὸ γνῶρισμα. Καὶ μιὰν ἄλλην ἐκδοχὴν ἔχει: Ἀναγνώρισις. Θὰ μπορούσα νὰ πῶ πῶς οἱ καλοὶ μου φίλοι—τοὺς φαντάζομαι τέτοιους, γιὰ τοὺς ἄλλους ποὺ μιλοῦν σὰν προσετοιμασμένοι, ἀδιάντροπα ἢ ἀνόητα, γιὰ μένα, δὲν καταδέχομαι νὰ τοὺς λογαριάσω,—θὰ μπορούσα νὰ πῶ πῶς οἱ καλοὶ μου φίλοι φαίνονται σὰ νὰ μὴ μὲ διάβασαν ἢ σὰ νὰ μὲ διάβασαν, ξεχνώντας νὰ φορέσουν τὰ κριτικά τους ματογυάλια.

4

Ἐχω τὴ συνείδηση πῶς ἕνας δὲν εἶμαι. Εἶμαι ὄχι μὲ τὸ, ἀλλὰ μὲ τὰ ἐγώ μου. Γι' αὐτὸ δὲν πολυστέχομαι σὲ τίποτε. Φτάνω ἴσα μὲ τὴν ἀντιπάθεια, ξαφνικά, προσώπων ποὺ συμπαθοῦσα καὶ ἴσα μὲ τὴν ἄρνησιν ἰδεῶν ποὺ διαλαλοῦσα. Ὁ Ἐμερσον ἠρωϊκὰ συμβουλεῖ ἐκείνους ποὺ ξημερώνοντ' ἔξαφνα μὲ γνώμην ἄλλην ἀπὸ τὴ γνώμη ποὺ εἶχαν ὅταν ἔπεσαν ἀποβραδὶς νὰ κοιμηθοῦν. «Ἀλλάξατε, τοὺς λέγει, ἰδέαν; Μὴ φοβηθῆτε νὰ τὸ μεγαλοφωνήσετε. Ποτὲ μὴ ντραπήτε νὰ δηλώσετε τὸ καινούριον σας τὸ φρόνημα, μὲ-

λις σὰς χτυπήση τὴ συνείδηση». Τάχα τοῦ Ἀμερικανοῦ φιλόσοφου μαζί με τὸν ἰδανισμό καὶ τὸ σκεπτικισμό σφιχτοθερημένου, ἢ συμβουλή δὲν πηγάζει, πιθανώτατα, κι ἀπὸ μίαν ὑποψίαν, ἄς τὴν εἰποῦμε, τοῦ πολλαπλοῦ στοιχείου, ποῦ εἶναι τὸ ἐγὼ μας; Καὶ παθαίνω κάτι χειρότερο ἀκόμα. Ἀντιπαθῶ καὶ ἀρνοῦμαι πρόσωπα καὶ πράγματα ποῦ μαζί διαισθάνομαι πὼς ἀκόμα δὲν ἔπαψα σωστὰ νὰ τὰ συμπαθῶ καὶ νὰ τ' ἀναγνωρίζω σύμφωνα με τὴ διάθεση καὶ τὴν ἐντύπωσή μου τῆς στιγμῆς. Πόσα μέσα μου συνυπάρχουν! Κατάσταση ὄχι τόσο ἐξαιρετικὴ καὶ ὄχι τόσο ἀρρωστημένη ὅσο θὰ νομίζουμε πολὺ περισσότερο ἀνθρώπινη πάντα. Πρὸ αἰῶνων τυπικὰ δηλώθηκε στὸν περίφημο στίχο τοῦ μεγαλόστομου Ρωμαίου λυρικοῦ: Amo et odeo. Ἀγαπῶ καὶ μισῶ¹. Φτάνει κανεὶς μέσα στὸ συγκρατητὸ αὐτὸ καραδοτάκισμα νὰ μπορῆ νὰ κρατιέται καὶ στὶς ἀγάπες καὶ στὰ μίση. Ὁ περίφημος ψυχολόγος τοῦ λεγόμενου π ρ α γ μ α τ ι σ μ ο ὦ, ὁ Ἀμερικανὸς φιλόσοφος William James μᾶς διδάσκει: «Ὁ κόσμος ἔ ν α ς εἶναι ἐκεῖ ποῦ ἡ μοῖρα μᾶς τὸν ἀποκαλύπτει συναρμονισμένο με τὰ μέρη του· ἕνας ἐκεῖ ποῦ μᾶς δείχνεται με τοὺς ὀρισμένους του συνδυασμούς. Καὶ μαζί ὁ κόσμος εἶναι ὄ χ ι ἔ ν α ς ἐκεῖ ποῦ τὸν εὐρίσκομε ὀρισμένα ἀσυνταίριαστο καὶ ἀσυνάρμοστο. Καὶ τὸ ἔ ν α καὶ τὸ π ο λ λ α π λ ὸ εἶναι ὅμοια ἀληθινὰ στοιχεῖα, κατὰ τὴν περίσταση. Οὔτε σύμπαν ὑπάρχει ἀγνὸ καὶ ἀπλό, οὔτε πολλαπλόκοσμος καθαρὸς καὶ ἀδιάλλακτος».

5

Καὶ ὅμως τὸ ἐγὼ μου, ἐνιαῖο ἢ πολλαπλό, τὸ αἰσθάνομαι σὰν ἔ ν α, τὸ κάτου κάτου τῆς Γραφῆς. Μιὰ κλίση ὄλο καὶ τὸ τραβᾷ μιὰ δύναμη κυριαρχεῖ σ' ἐκεῖνο· καὶ τοῦτο εἶναι ὅ,τι τὸ ἐνοποιεῖ. Ποῦ θρίσκειται αὐτὸ τὸ ἔνα; Βρίσκειται στὸν ἴδιο τρόπο, τὸν ἴ δ ι ο π ἄ ν τ α, ποῦ με κάνει καὶ περνῶ ἀπὸ τὸν ἔνα σταθμὸ στὸν ἄλλο τῆς σκέψης μου καὶ τῆς συγκίνησής μου, στὸν ἔνα τὸ ρυθμῶ, διστακτικὸ ἢ ἀποφασιστικὸ ποῦ φέρνει τὸ περπάτημά μου καὶ ποῦ κάνει τὸ βῆμα μου. Τὸ πάθος μου γιὰ τὸ Τραγούδι. Κἀνὶ ἀσάλευτο μέσα στὰ πολυσάλευτα. Τ' ὄνομα στὸ διδλὸ τῶν ποιημάτων μου «Ἀ-

1. Ὁ Κάτουλλος.

σάλευτη Ζωή», ἀν τοὺς δόθηκε γιὰ νὰ τὰ χαρακτηρίση, συγκρατεῖ δυὸ συναπτὰ νοήματα μέσα του. Τὸ ἔνα, ἐξωτερικώτερο, τῆς ἀκινησίας, τοῦ ἀταξίδευτου, τοῦ πολὺ ὀλίγο περιπατητικοῦ, τοῦ καθιστικοῦ τῆς ζωῆς τοῦ ποιητῆ. Τὸ ἄλλο, οὐσιαστικώτερο, θυμίζει τὸν ἀπαρασάλευτο ἀπὸ παιδάκι ἔρωτά μου πρὸς τὸ στίχο:

Σὰς ἀγαπῶ, κ' ἔχω ἀπὸ σὰς μιὰ δόξα νὰ ζητήσω,
ὦ Στίχοι...

Τὸ στιχοῦργημα τοῦτο στὰ «Τραγούδια τῆς Πατρίδος μου» σημειώνεται με χρονολογία 1883. Καὶ τότε ποῦ τὸ ἔγραφα εἶχα μπροστά μου διάστημα περασμένου καιροῦ ἀπὸ τὴν ὥρα ποῦ ἄρχισα νὰ ρίχνω ἀδιάκοπα τὸ στίχο στὸ χαρτί, δεκατρία χρόνια.

6

Μ' ὄλα αὐτὰ τὸ τραγούδι μου καθωρισμένο. Τὸ κυβερνοῦν ὀρισμένες ιδέες καὶ τὸ χαρακτηρίζουν αὐτές. Τὸ γεννοῦν τὰ περιστατικὰ τῆς ζωῆς. Ἀπὸ τὸ ξεφύλλισμά τους θὰ μπορούσε κανεὶς, κ ρ ι τ ι κ ἄ βλέποντας, νὰ πάρη σημειώματα γιὰ τὴ σύνταξη τῆς βιογραφίας ἐνὸς ἀνθρώπου. Καὶ ἡ βιογραφία αὐτὴ θὰ εἶταν ἡ ζωὴ μου, ἀχώριστα π ρ α γ μ α τ ι κ ὸ τ η ς καὶ π ο ἶ η σ η. Ἡ ποίηση ποῦ εἶναι γιὰ μένα τὸ μόνον πραγματικὸ στοιχεῖο, καὶ τὰ πράγματα, ποῦ δὲ μπορεῖ περνώντας ἀπὸ μένα, παρὰ νὰ γίνουν ποίηση. Ποτὲ μῆτε κινήγησα, μῆτε διᾶλεξα κανένα ὀ ρ α ἰ ο θέμα καὶ κανενὸς εἰδους θέμα. Ποτὲ στὴ ζωὴ μου δὲν ἐζήτησα. Ὅλα ἤρθαν καὶ με ἠῶραν, θέλοντας καὶ μὴ. Καὶ ὅσα θὰ νόμισα κάποτε πὼς τὰ ζητοῦσα, εἶναι γιὰ τὴν εἶχα βρῆ ἀζήτηχτα, προτοῦ νὰ λάβω συνείδηση πὼς τ' ἀπόχτησα. Ὅσα ἀπὸ τὰ ποιήματά μου φαίνονται πὼς εἶναι «ῥαῖα θέματα», ἐκμεταλλευμένα, καλὰ κακὰ ἀπὸ μένα, φαίνονται τέτοια, ἀν ὄχι στὸν ἄκριτο, μὰ πάντα στὸν ἀπρόσεχτο. Θέματα δὲν ξέρω, οὔτε ποῦ ὑπάρχει ἡ λέξη στὸ λεξικό μου. Ὅσα παρουσιάζονται σὰ θέματα, χωρὶς ἐνότητα, σὰ διακοσμητικὰ ἀραβουργήματα, γιὰ νὰ στολίσουν τὴν οἰκοδομὴ τῆς Μούσας μου καὶ νὰ σκοτώσουν ὅπως ὅπως τὴ μονοτονία τῆς, δὲν εἶναι, κατὰ γενικώτατο κανόνα, παρὰ εἰκονογράχατα, συμβολισμένα, μεταφερμένα στὴν ἰδέα, με-

τουσιωμένα από την ποιητική έκφραση, περιστατικά, τὸ ξαναλέω, τῆς ἴδιας μου τῆς ζωῆς. Ἐννοεῖται πὼς ἐκεῖ πού τραβοῦν τὸ δρόμο τους, ξετυλίγονται, ἀναπτύσσονται, μεταμορφώνονται, πού μπορεῖ νὰ εἶναι στὸ τέλος δύσκολογνώριστο τὸ ἀπὸ τὸ πρῶτο τους ξεκίνημα σημάδι. Συχνὰ τὰ ὑποκείμεν' ἀντικειμενίζονται καὶ ὁμοῦς ἢ ἐρυσσομάννα τους εἶμ' ἐγώ. Κάτι πού μοῦ ἔγινεν ἀπὸ σκέψη αἴσθημα καὶ ἀπὸ αἴσθημα πάθος καὶ στίχος ἀπὸ πάθος, καὶ ἀντίθετα, ἀπὸ τὴν αἰσθηματικὴ συγκίνηση, ἀν συνέλαβα πλατωνικὴ τὴν ἰδέα, μὰ πολὺ περισσότερο ἀπὸ τὰ πρόσωπα καὶ ἀπὸ τὰ δραστὰ τριγύρω μου παρὰ ἀπὸ τὰ ἰδεατὰ ἀποπάνω μου, ὅσο πού ξεχύθηκε στὸ στίχο. Καὶ σύμφωνα μὲ τὸν ψυχολογικὸ τὸ νόμο, ἔφερε ὁ στίχος τὸ ξεθύμασμα, κάτι σὰν ἀπολύτρωση.

Περιστατικά τῆς ζωῆς μου, θέβαια. Μὰ πὼς πρέπει νὰ νοηθῆ ἢ ζωῆ ἐνὸς ὑποκειμένου, ἀσυνείδητα ἢ συνείδητά, μαζὶ καὶ συνείδητά καὶ ἀσυνείδητα, ὑποσυνείδητά καλύτερα, ἢ ἀκόμα καλύτερα π ρ ο σ υ ν ε ι δ η τ ᾶ, ἀπὸ τὸν ὄρο πού μᾶς ἔφεραν ὁ Freud, καὶ μὲ ὅλη του τὴν ἀκαματιὰ, κυριώτατα, ἐνὸς ἐνεργοῦ μελετητῆ, ἀπὸ τὸ γένος τῶν ποιητῶν; Ὁ Γκαίτε εἶπε: «Ὅλα τὰ ποιήματα πρέπει νὰ εἶναι ἐγαλμένα ἀπὸ τὴν περίσταση· δηλαδὴ τὰ πράγματα καὶ μόνον πρέπει νὰ τοὺς δίνουν τὴν ἀφορμὴ νὰ γεννηθοῦν, τὰ πράγματα νὰ τοὺς προμηθεύουν τὸ θέμα». Ὅμοιος ὁ δρισιμὸς αὐτός, γιὰ νὰ μὴ φανῆ μολυσμένος ἀπὸ κάποια στενοκεφαλιά, πρέπει νὰ κοιταχθῆ πολὺ προσεκτικὰ, καὶ νὰ νοηθῆ ὁ ὄρος π ε ρ ῖ σ τ α σ η σὲ ὅλο του τὸ πολυσήμαντο πλάτος. Ὁ ἴδιος, ὁ μεγάλος καὶ ἀπὸ πολυπροσωπία καὶ ἀπὸ πολλαπλότητα, καὶ ὁμοῦς ἀρμονικώτατος Γκαίτε, μᾶς βοηθᾷ στὴ στοχαστικὴ τὴν ἀντίληψη τοῦ δρισιμοῦ του, γιὰ φροντίζει νὰ προσθέσῃ: «Ὁ κόσμος εἶναι τόσο μέγας καὶ τόσο πλούσιος, ἢ ζωὴ τόσο ποικιλότροπη, ὥστε ποτὲ δὲ θὰ λείψουν τὰ θέματα γιὰ τὸ τραγούδι». (Στίς «Συνομιλίαις μὲ τὸν Ἕχερμαν»).

7

Καλὰ παρατηρημένο. Τὰ τρία διακριτικὰ στοιχεῖα πού μέσα του κρατεῖ ὁ ἀνθρώπος¹: 1) Τὸ ἀτομικὸ πού τὸν ξεχωρίζει

1. W. Deonna «Les lois et les rythmes dans l' Art».

ἀπὸ τοὺς ἄλλους. 2) Τὸ καιρικὸ πού τὸν ἀνταμώνει μὲ τοὺς ἄλλους ἀνθρώπους. 3) Τὸ γενικὸ πού τὸν προσεγγίζει μὲ τὴν ὅλην ἀνθρωπότητα. «Κάθε ἀνθρώπινη πράξη, συμπεραίνει κάποιος ψυχολόγος τῆς Ἰστορίας, σφραγίζεται ἀπὸ τὴν τριπλὴ σφραγίδα τοῦ καιρικοῦ, τοῦ ἀτομικοῦ, τοῦ γενικοῦ». Ἀπὸ τὴν τριπλὴν αὐτὴ σφραγίδα, βλέπω, σημειώνεται ὅ,τι μπορῶ νὰ πῶ πὼς εἶναι δική μου ἢ πράξη ὅ,τι μοῦ δίνει τὸ δικαίωμα νὰ στέκωμαι ὀρθὸς ἀνθρώπος μέσα στοὺς ἀνθρώπους: τὸ Τραγούδι μου. Ἀναγκασμένος τώρα νὰ σταθῶ γερμένος ἀπάνω του σὰν ἀπάνω σὲ πρόσωπο ξένο, δὲν κοπιᾶζω καὶ πολὺ ἀπὸ τὴ γωνιά πού τ' ἀντικρύζω, νὰ διακρίνω, πρῶτ' ἀπ' ὅλα, τὰ κυριώτατα, τοῦ χαρακτήρα του. Καὶ τὸ τραγούδι μου ὑποτακτικὸ στὴν Ἁγία Τριάδα τοῦ νόμου. Εἶναι ἢ σύνθεση τοῦ καιρικοῦ, τοῦ ἀτομικοῦ, τοῦ γενικοῦ. Ἡ, ἀράδ' ἀράδα, τὸ φανέρωμα πότε τούτου, πότ' ἐκείνου τοῦ στοιχείου. Τὸ τραγούδι μου ὕμνος, ἢ θρήνος ἢ ρεμβασμὸς, ἐξομολόγηση ἢ κήρυγμα, μπροστὰ σὲ καθιερωμένα τρόπον τινὰ πρόσωπα καὶ πράγματα· ἀπὸ αἰσθήματα καὶ ἀπὸ προβλήματα πού ὅλο καὶ χορεύουν κύκλιους χορούς μέσα στὸ στίχο μου· ἄλλοτε ἀκούγονται σὰ μόνολογοὶ κάτου ἀπ' τ' ἀστέρια καὶ ἄλλοτε σὰ λόγοι πρὸς πλήθη. Προσευχὴς ἢ διδαχὴς. Καὶ τὰ δυὸ μαζὶ. Ὁ λυρισμὸς τοῦ ἐμεῖς, τοῦ ἐγώ, τῶν ὄλων. Ἡ τριπλὴ τῆς Ποιητικῆς μου ὑπόσταση. Μιλοῦν τὰ κείμενα.

Α'

Ο ΛΥΡΙΣΜΟΣ ΤΟΥ ΕΜΕΙΣ

1

Τὸ καιρικὸ στοιχεῖο στὸ τραγούδι μου. Συνεχίζει τὴν παράδοση τοῦ πατριωτικοῦ λυρισμοῦ. Ὁ Τοῦρκος. Τὸ 21. Τὸ ἐπικὸ δράμα τῆς Ἐθνεγερασίας. Οἱ Ἀλύτρωτοι. Ἡ Μεγάλῃ Ἰδέα ἢ τὸ ὄνειρο τῆς Πόλης. Μερικὰ τυπικὰ παραδείγματα ἀπὸ τοὺς τίτλους ὠρισμένων ποιημάτων στὰ βιβλία μου: Εὐθύς ἐξ ἀρχῆς τὰ «Δῶρα τῆς Πρωτοχρονιάς» ἀπὸ τὴν πρώτη σελίδα τῶν «Τραγουδιῶν τῆς Πατρίδος μου», τὸ «Κήρυγμα τῶν Ὑδραίων» («Μάτια τῆς Ψυχῆς μου»), τὸ «Τραγούδι τῶν Ραγιαδῶν» καὶ ἄλλα («Ἡ Πολιτεία καὶ ἡ Μοναξιά»), ὁ «Ὑμνος τῶν Ἀνδρείων» καὶ μέσα στίς «Ἐκατὸ Φωνές» («Ἀσάλευτη Ζωή») ἢ «Παιδούλα στὸν τάφο τοῦ Μπότσαρη» («Τὰ Παράκαιρα»). Ἄλλὰ δὲν τὴ συνεχίζω μόνο τὴν παράδοση. Ὁ τόνος ἀλλάζει κάπως. Τὸ τραγούδι παρουσιάζεται ἀφέλεστερο, λιγώτερο, ἀπλούστερο· χωρὶς ἀκόμα νὰ μεταλάβῃ ἀπὸ τὰ μυστήρια τοῦ σολωμισμού καὶ ἀπὸ τὴν ὀρεσίδια λεβεντιά τοῦ βαλαωριτισμοῦ· καὶ πρὶν καλὰ προσέξῃ τὸ δημοτικὸ τραγούδι, πρὶν ὠφελθῇ ἀπὸ τὴν ἐπαφὴ μὲ τὸ κερκυραϊκὸ ἐργαστήρι· πού φιλικὰ τοῦ ἀνοίγεται, τὸ τραγούδι μου ἀγάλια ἀγάλια ξεμακραίνει ἀπὸ τὸ καθιερωμένο ὕφος καὶ τὴν τεχνοτροπία τοῦ σουτσιαμοῦ καὶ τοῦ παρασχιμοῦ. Γυρεύει ἄλλο δρόμο. Τὸ βῆμα του δὲν ἐστερεώθηκεν ἀκόμα, μὰ πιά δὲν πατεῖ τὸ παλαιὸ ἔδαφος. Ἀγάλια ἀγάλια ξεφορτώνεται τὴν καθαρεύουσα, καὶ μ' ὄλη του τὴ συμπάθεια πρὸς τὴν κομπᾶ πελεκημένη καθαροέπεια τοῦ ραγκαδισμού. Μέρα μὲ τὴ μέρα ἢ δημοτικὴ ἀπλώνεται, κυρίαρχη, ὅσο πού τοῦ γίνεται ὄργανο ἀποκλειστικὸ τοῦ στίχου καὶ μὲ ὄλο τῆς ἀκόμα τὸ ὄπλαστο κάπως καὶ τὸ μὴ ἀρκετὰ μελετημένο. Ὁ περισσότερο φουσκωμένος

παρὰ μεστωμένος ρωμαντισμὸς τῆς ἀθηναϊκῆς Σχολῆς πᾶει νὰ γίνῃ ἕνας σιγαλόφωνος μετρημένος πραγματισμὸς πού μὲ ὄλο του τ' ἀναποφάσιστο καὶ τὸ δισταγμὸ, καὶ τὴν κάποια ἀκόμα νεανικὴ ἀπειρία, προσημιάει θετικὴ μεταβολὴ στὴν παράδοση. Τὸ τραγούδι μου ἀγάλια ἀγάλια πλουτίζει μὲ νέους παράγοντες τὴν παράδοση, τὴν ἀπλώνει, τὴ σκάφτει, τὴ μορφώνει, τὴ μεταμορφώνει, τὴν ἀλλάζει. Ἀφορμὲς πρὸς τὴν ἐξέλιξιν αὐτὴ καὶ οἱ καιροὶ πάντα. Σ' αὐτὸ τὸ μεταξὺ τὰ ἐθνικὰ ἰδανικά, τὰ χρησιμοποιοιμένα καὶ τριμμένα ἀπὸ τὴν ποίηση τοῦ καιροῦ σαλεύουν καὶ ζωντανεύουν ἀπὸ καινούριες εἰκόνες. Ὁ Βούλγαρος, ἴσα μὲ τὸν Τοῦρκο φοβερός ἐχθρός, καὶ σὲ ὠριαμένες ἱστορικὲς στιγμὲς μισητότερος κι ἀπὸ ἐκεῖνον, ξανασημιάει ἀγνάντια μας. Μᾶς γίνετ' ἐφιάλτης. Τῆς βυζαντινῆς ἱστορίας ἢ μελέτη ἀρχίζει νὰ συγκινηθῇ στοχαστικώτερα τὸ νεοελληνικὸ λυρισμὸ. Ὁ Κωνσταντῖνος Παπαρρηγόπουλος, ὁ καθηγητῆς Νικόλαος Πολίτης, ὁ Σπυρίδων Ζαμπέλιος, ὁ Σάθας, ὁ Λάμπρος, ὁ Ἀντώνιος Μηλιαράκης καὶ ἄλλοι ταπεινότεροι ἐργάτες τῶν γραμμάτων μᾶς προσφέρουν πλούσια ἀμεταχείριστα ὕλικά, γίνονται στὴν ἔμπνευση πηγές, εἴτε διατρέθοντας εἰς τὴν ἀναπαράσταση τοῦ μεγαλείου μιᾶς ἐποχῆς ἀχώριστης ἀπὸ τὴν ἱστορία τοῦ ἑλληνισμοῦ, εἴτε μὲ τὴν ἔκδοση μεσαιωνικῶν κειμένων ἐμμεσώτερα συντείνοντας πρὸς τὸν πλουτισμὸ καὶ πρὸς τὴν ἀναγέννηση οὐσίας καὶ μορφῆς, γλώσσας καὶ στίχου μέσα στὸν πολυδαίδαλο κόσμον τῆς Πολύμνιας. Ἐἴνοι σοφοί, ὁ Κρουμπάχερ, ὁ Σλουμπερτζέ, ὁ Δήλ, ὁ Γκέλσερ, ὁ Ἐσσελιγκ, ὁ Σμίθ, ὁ Περνώ, ὁ Ρουσσέλ καὶ ἄλλοι βυζαντινολόγοι ἢ γλωσσολόγοι μὲ κύρος, τὴ στηρίζουν καὶ τὴ βοηθοῦν τὴν κίνηση, φτερά τῆς δίνουν. Στὸ ἐξῆς τῆς Πατριδολατρίας κλάδος, ἀχώριστος, τὸ Βυζάντιον στὴν ποίησίν μας. Καὶ ὁ δρόμος ἀπλώνεται ἀκόμα σὲ μᾶκρος πολὺ καὶ τὸ τέρμα του ἀδηλο. Τυπικὰ παραδείγματα: ἀρκετὲς σελίδες ἀπὸ τὰ «Τραγούδια τῆς Πατρίδος μου» («Τὸ βασιλόπουλο», «Ὁ Βούλγαρος» κτλ.), ὁ «Διγενῆς Ἀκρίτας» στοὺς «Ἰαμβοὺς καὶ Ἀνάπαιστους, οἱ «Πατρίδες» στὴν «Ἀσάλευτη Ζωή», ὁ «Δωδεκάλογος τοῦ Γύφτου», ἢ «Φλογέρα τοῦ Βασιλιᾶ», τὸ καλλιτεχνικὸ ἀποκορύφωμα τοῦ δέντρου πού οἱ πρῶτοι τοῦ ρητορικοῦ σπόροι θρίσκονται στὰ «Τραγούδια τῆς Πατρίδος μου».

Μεστώνει ακόμα τήν πατριωτική παράδοση κάποια νέα πνοή. Ἡ ἀρχαιολατρεία. Ἡ Βυζαντινὴ Πόλις μπορεῖ νὰ στάθηκε τοῦ μεσαιωνικοῦ Ἑλληνισμοῦ ἡ καρδιά καὶ κάτω ἀπὸ τοὺς Φράγκους καὶ κάτω ἀπὸ τοὺς Τούρκους νὰ μᾶς ἀπόμεινεν αὐτὴ τ' ὄνειρμένο σύμβολο τῆς ἑλληνικῆς ψυχῆς ἀποκαταστημένης μέσα σὲ ὅλη της τῆ δόξα. Ἡ Ἀθήνα στέκεται στὸ βάθος ἀπαρασάλευτη καὶ μὲ ὅλη της τὴν ἐρήμωση, ἡ ἀρχή. Ἡ πρώτη πηγὴ. Ἡ Ἀναγέννηση στὴν παγκόσμιαν Ἱστορία δὲν εἶναι παρὰ ἡ προσπάθεια ἐνὸς συνταϊρισμοῦ Ἑλληνισμοῦ καὶ Χριστιανισμοῦ προσπάθεια ποῦ θαυματοურγεῖ στὴν Τέχνη. Παντρεύονται ὁ Φάουστ καὶ ἡ Ἑλένη. Καὶ ἀκόμα εἶναι ὁ σταυρὸς ὁ στεφανωμένος μὲ ἀπριλιάτικα ρόδα ποῦ μᾶς δείχεται γοητευτικὰ στὰ «Μυστήρια», σ' ἓνα ποίημα τοῦ Γκαίτε. Ἀνάλογα, καὶ ἡ νέα Ἑλληνικὴ Ποίηση, σὰ νὰ θέλῃ νὰ ἰσκιώσῃ τὴν Καρυάτιδα τοῦ Ἐρεχθείου μὲ τὸ λάδαρο τῆς Ἀγιά Σοφιάς. Ἐδῶ καὶ κάμποσα χρόνια ἀπέξω ἀπὸ μιὰν ἐκκλησιὰ τῶν Ἀθηναίων σκάφτοντας ἓνας ἐργάτης ἤδρεν ἓνα ἄγαλμα ἀρχαῖο. Κάποιου θεοῦ ἢ κάποιου θνητοῦ, θεοῦ κι αὐτοῦ, ἀπάνου στὸ μάρμαρο. Ὁ ἐργάτης πῆρε στὰ χέρια του εὐλαβητικὰ τὸ ἀγαλματάκι, σὰ νὰ εἶταν κόνισμα χριστιανικόν, τὸ ἀκκοῦμπησε στὸ δεσποτικὸ τῆς ἐκκλησιᾶς καὶ τοῦ ἀναψε κερί. Οἱ ἀρχαῖοι στὴν πνευματικὴ μας τῆ ζωὴ, θέλουμε δὲ θέλουμε, καλὰ κακὰ, δὲν εἶναι μόνο τὰ δείγματα τῆς κάποιας, μετρημένης, ξεδιαλεγμένης ὁμορφιάς κάποιας χάρης μέσα στὴν ἐντέλεια, ποῦ ἐνῶ εἶναι τοῦ καιροῦ της, μαζὶ προσαρμόζεται μὲ τοὺς καιροὺς καὶ μὲ τοὺς τόπους ὅλους, καὶ δίνει μαθήματα καὶ μοιράζει χαρίσματα σὲ σοφοὺς καὶ σὲ ἄσοφους ἀκόμα φυλῶν κ' ἔθνων κάθε λογῆς. Οἱ ἀρχαῖοι, πρῶτ' ἀπ' ὅλα, εἶναι οἱ πατέρες μας, ὅσο κι ἂν εἶναι μακρυσμένοι καὶ διαφορετικοί. Ἡ ἀρχαιολατρεία, ἐμπιστευμένη σὲ δέξια χέρια, Μοῦσα δύναμης ἀνυπολόγιστης γιὰ τὸ νεοελληνικὸ τραγούδι, ξεπέφτει καὶ παραστρατίζει εὐκολὰ μὲ τοὺς ἀδύνατους καὶ νὰ βοηθηθοῦν ἀπ' αὐτὴ καὶ νὰ τῆ βοηθήσουν δένεται μὲ τὰ σκοινιά μιᾶς κοντόφωτης φιλοσοφίας, ὀλότελα ἱστοριοκρατικῆς, γίνεται ἡ π ρ ο γ ο ν ο π λ η ξ ί α, καθὼς γνωρίζομε πὼς βάφτισε τὸ παραστράτευμα ἓνας μεγάλος μέσα στοὺς μεγάλους μας. Τὸ τραγούδι μου δίνει τὸ σύνθημα τοῦ πλουτισμοῦ ἀπὸ τὸ νέο θησαυρὸ ποῦ,

βέβαια, δὲν εἶταν ἀγνώριστος κι ἀμεταχειρίστος, μὰ κάπως ἀλλιῶτικα ἕως τότε χρησιμοποιημένος, δίνει τὸ σύνθημα μὲ τὸν «Ἕγνος εἰς τὴν Ἀθηναῖα». Ἡ δημοτικὴ γλῶσσα ποῦ ἀρχίζει ὡς τότε νὰ γίνετα κανονικὸ τὸ μεταχειρίσμά της σὲ ὅλα τὰ ποιητικὰ θέματα καὶ σὲ ἀρκετὰ ἀπὸ τὰ λογοτεχνικὰ ἔργα παραγκωνίζοντας ὀλοένα τὴν καθαρεύουσα, εἶναι φωτόλουσμα χυμένο ἀπάνου στὰ σεμνότατα, ὅμως χλωμὰ καὶ θαμπὰ κι ἀπὸ τὰ χρόνια κι ἀπὸ τὸ θάψιμο μέσα στὴ γῆ γλυπτικὰ καμάρια μέσα στὰ Μουσεῖα μας, ἡ δημοτικὴ γλῶσσα κάθε φορὰ ποῦ γίνεται τῶν ἀρχαίων τραγοῦδι· καὶ εἶναι σὰ νὰ ξαναέδινε τὴ φημισμένη πολυχρωμία κάποιων ἀρχαίων γαῶν ἓνας γνωστικὸς ἐπανορθωτῆς ἀπάνου σὲ κάποια ὠραῖα μουντὰ σὰ σκονισμέν' ἀπὸ τὴν πολυκαιρία ἐρείπια. Φανερὸ πὼς μᾶς ἔσπρωξε τὸ παράδειγμα τῶν Κερκυραίων, πόσο δειλὰ καὶ τρεμουλιαστὰ στὰ πρῶτα, πόσο, καὶ ὅσο προχωρούσαμε, σταθερὰ καὶ τολμηρὰ, μὲ τὴν ψυχὴ μας ὅλη, αὐτόνομη πιά, αὐτοκυβέρνητη, πάντα σὲ μιὰν ἀρχὴ νὰ ὑπακούῃ. Κάθε μεταβολὴ στὴν ἱστορία, θὰ ἔλεγα, μὰ περιορίζομαι, συνετώτερα καὶ γνωστικώτερα νὰ σημειώσω, στὴν τέχνη, στὴ δημιουργία τὴν καλλιτεχνικὴ, στὴ λογοτεχνικὴ πρόοδο, κυριώτατα, δὲ γίνεται μὲ ξαφνικὰ μεθυσμένων, παλιάτσων, ἢ σχοινοβατικὰ πηδήματα, ὅσο κι ἂν εἶναι ἀθλητικὰ γίνεται σχεδὸν ἀδιόρατα, μὲ μετρημένα θήματα κανονικά. Τὸ ἀσυνήθιστο προσφέρεται στὸ συνηθισμένο κατὰ δόσεις μελετημένες καὶ κάποτε μὲ τὸ σταγονόμετρο. Κάθε καρπερὴ καὶ σημαντικὴ μεταβολή. Ἐδῶ τὰ ξαφνικά τ' ἀλλάγματα τοῦ Vries δὲν ἔχουν πολλὴ πέραση. Ὁ νόμος τοῦ Lyels ἐνεργεῖ στὸ πνεῦμα δεσποτικώτερα παρ' ὅσο γίνεται στὸ φυσικὸ τὸν κόσμο. Μολαταῦτα. Θυμοῦμαι πὼς ὅταν ἐβραβεύθηκεν ὁ «Ἕγμος τῆς Ἀθηναῖας», ἓνας γερασμένος ποιητῆς τοῦ 1840, ἄς εἶτανε καὶ μέλος τῆς ἐπιτροπῆς ἀδιαμαρτύρητο ποῦ στεφάνωσε τὸ ποίημα, ἔπεσε στὰ πόδια μου ἱκετεύοντάς με ν' ἀφήσω τὴ στράτα τὴν κακὴ ποῦ εἶχα διαλέξει. Ἡ κακὴ στράτα εἶταν ἡ δημοτικὴ γλῶσσα, καὶ μάλιστα τολμώντας νὰ ξεμυτίσῃ μὲ τὸν ψαλμὸ τῆς Ἀθηναῖας.

Ὅλο μου τὸ τραγούδι περνώντας ἀπὸ τῆς Ἀθηναῖας τὸν Ἕγμο στὰ «Μάτια τῆς Ψυχῆς μου», μέσα στὴν «Ἀσάλευτη Ζωὴ» καὶ στοὺς

«*Ἰαμβούς καὶ Ἀνάπαιστους*», ὁ «*Δωδεκάλογος τοῦ Γύφτου*», ἡ «*Πολιτεία καὶ Μοναξιά*», οἱ «*Βωμοί*», ἡ «*Φλογέρα*» κτλ. κρατᾶνε τὰ σημάδια ζωηρὰ τῆς ἀρχαιολατρίας. (Καὶ πάλι σημειῶνω πὼς θυμίζω, ἀπλῶς, τὰ κείμενα, χωρὶς φροντίδα κανενὸς καλολογικοῦ χαρακτηρισμοῦ, καὶ μονάχ' ἀκολουθώντας τὸ σχέδιο κάποιου ξεκαθαρίσματος ψυχολογικοῦ). Τὸ τραγούδι μου, προσεκτικὰ παρατηρημένο, δὲ μπορεῖ παρὰ νὰ ξεσκεπασθῇ σπαρμένο ἀπὸ ἥρωες. Νομίζεις πὼς ὁ ποιητὴς τοῦ τραβᾶει τὸ δρόμο του σιγοψιθυρίζοντας κάθε λίγο τὸ Πινδαρικό: «*Τίνα θεόν; Τίνα δ' ἦρωα; Τίνα δ' ἄνδρα τιμῶμεν;*». Ἡ πὼς ὁ ποιητὴς τοῦ θὰ μποροῦσε προθυμώτατα νὰ ὑπογράψῃ κάτω ἀπὸ τὸ ρητὸ τοῦ περιφνημοῦ Ἰταλοελληνοφάλη τοῦ «*Τάφου*» ποὺ λέει, νομίζω, πὼς ὁ λυρισμὸς δὲν εἶναι παρὰ μιὰ ἱεροτελεστία γιὰ τοὺς ὕμνους πρὸς τοὺς θεοὺς καὶ τοὺς ἥρωες. Τὸ τραγούδι μου ἠχολογᾷ τοὺς ὕμνους θεῶν καὶ ἠρώων. Ὅμως φανερὸ πὼς γέρνει ἐρωτικώτερα τὸ τραγούδι μου πρὸς τὸν ἥρωα τῆς θεωρίας καὶ τοῦ βιβλίου, τὸν ποιητὴ, τὸ διανοητὴ, παρ' ὅσο γέρνει πρὸς τὸν ἥρωα τῆς πράξης καὶ τοῦ σπαθιοῦ, κυβερνήτην ἢ στρατηλάτην. Μὰ καὶ τῶν δυὸ φύλων οἱ ἥρωες εἶναι μιᾶς ἐνέργειας οἱ διαλεχτοί. Τὴν ποίησή μου, κυριώτατα, σύνθετη, ποὺ συνταιριάζει, συμφιλιώνει, παντρεύει, τὴ συμβολίζει, μαζὶ Σοφία καὶ Πρόμαχος, ἡ Ἀθηναῖα. Στοχαστικὴ Μελέτη καὶ δραματικὴ σύγκρουση. Μὲ τὴν Ἀθηναῖα μπήκα στὸ νέο μου τὸ δρόμο. Μὲ τὸ «*Ταξίδι τῆς Ἀθηναῖας*», συνέχεια καὶ τέλος τοῦ πρωτόφαντου ὕμνου, λογαριάζω νὰ τερματίσω τὸ δρόμο μου, ἐνώνοντας κ' ἐδῶ τίς δυὸ του ἄκρες. Ἀνάμεσα, τὰ «*Κοιμᾶτια ἀπὸ τὸ Τραγούδι τοῦ Ἥλιου*» ὅσο κι ἂν εἶναι κοιμᾶτια, χτίζουν μιὰ δλάκερη ἐκκλησιὰ τῆς ἀρχαιολατρίας: μέσα σ' αὐτὰ ὁ μικροκάμωτος θρῆνος ποὺ τίτλος του εἶναι «*Ὁ ξενητεμένος*», συμπληρώνει, ὕστερ' ἀπὸ χρόνια, τὴν πλατιὰ δοξαστικὴ ἐπίκληση τῆς «*Ξενητεμένης*» μέσα στὰ «*Μᾶτια τῆς Ψυχῆς μου*».

Καθὼς ἀνάφερα, τὴν παράδοση δὲν τὴν ἀκολουθῶ πάντα, μήτε ποὺ τὴ συμπληρῶνω μοναχά, μήτε ποὺ τὴν πλαταίνω ἢ τὴ μεταμορφῶνω, καλοπρόσδεχτα. Καὶ τῆς ἀγριεύω, καὶ τὴ στενοχωρῶ, καὶ τὴν πολεμῶ, καὶ τὴν ἀρνοῦμαι. Ἔρχονται στιγμὲς ποὺ κατα-

τὰ στὰ χέρια μου, ἀπὸ τὸ χτύπημα κι ἀπὸ τὸ μαλλιοτράβηγμα, ἀγνώριστη. Εἶναι στιγμὲς ποὺ ὁ λυρισμὸς πλέκει συντροφιά μὲ τὸ διασυρμό: ὁ λυρικός καὶ ὁ σατιρικός, δυὸ εἰδῶν μεθύσια, δίνουν τὰ χέρια καὶ ὄρμουν καταλυτὲς κάποιων ἰδανικῶν ποὺ κατανοοῦν ξόανα καὶ σκιάχτρα. Ὅμως Ἀπόλλων εἶναι καὶ ὁ Ἐκρηβόλος καὶ ὁ Μουσηγέτης. Ἀπὸ τὴ συμμαχίαν αὐτὴ ἔπαθε κατὰ πολλὰ ἡ ἀρχαιολατεία. Δυὸ ἀπὸ τὰ τυπικώτερα παραδείγματα τοῦ πολέμου αὐτοῦ εἶναι τὸ «*Μέγα Ὀνειρο*» στὴν «*Ἀσάλευτη Ζωὴ*» καὶ ὁ «*Θάνατος τῶν Ἀρχαίων*» ἀπὸ τὸ «*Δωδεκάλογο τοῦ Γύφτου*». Καὶ σχεδὸν ἡ σειρά ὅλη τῶν «*Ἵμνων καὶ Θυμῶν*» στὴν «*Ἀσάλευτη Ζωὴ*». Ὅσο ποὺ μὲ τὰ «*Σατιρικά Γυμνάσματα*» δοκιμάζω ἀποκλειστικώτερα τὴν ἡδονὴ τοῦ μπρούσκου κρασιοῦ ποὺ εἶναι ἡ σάτιρα. Καὶ κάτι ποὺ θὰ μποροῦσε νὰ λογαριασθῇ πὼς ἀκόμα πιὸ πρωτότυπα καὶ τολμηρότερα προσθέτει στὸ στοιχεῖο τὸ καιρικὸ, στὸ λυρισμὸ τοῦ ἐμεῖς, ἢ στὴν ἰδέα τῆς πατριδολατρίας μέσα στὸ τραγούδι μου, εἶναι ἡ ἰδέα ἡ γ λ ω σ σ ι κ ἡ. Τὸ γλωσσικὸ ζήτημα στὴ χώρα μας ἔχει, καθὼς καὶ ἄλλοτε κάπου τὸ σημείωσα, μιὰν ὄψη φυσικὴ κι ἄλλη μιὰν ὄψη μεταφυσικὴ. Ἡ φυσικὴ τοῦ ὄψῃ δίνει ἀφορμὴ σὲ γνωστικὲς κάπου συζητήσεις, μὰ καὶ σὲ λογοτριβὲς ἀπὸ ἀέρα ποὺ δὲν εἶναι πάντα οὔτε φρέσκος. Τὸ καλὸ τῆς ὄψῃς τοῦ τῆς ἄλλης εἶναι ὅτι μπορεῖ νὰ οἰστρογητῆσθαι καὶ τὸν ποιητὴ. Τυπικὰ παραδείγματα τοῦ τραγουδιοῦ μου ἐμπνευσμένου καὶ φτεροφερμένου ἀπὸ τὴ γλωσσικὴν Ἰδέα, εἶπε, κυριώτατα, σὲ πολλὲς σελίδες τῆς «*Ἀσάλευτης Ζωῆς*». Εἶναι οἱ «*Θυμοί*». Δείχνονται ὁμοία ἀραδιασμένα, μέσα στὴν «*Πολιτεία καὶ Μοναξιά*», κ' ἐδῶ κ' ἐκεῖ στὸ ἐπικὸ περπάτημα τῆς «*Φλογέρας τοῦ Βασιλιᾶ*». Κι ἀπάνου ἀπ' ὅλα, ἡ ἀποθέωση τῆς γλωσσικῆς Ἰδέας μέσα στὸν ἀσύγκριτο γιὰ μένα «*Ἀσκραῖο*» τῆς «*Ἀσάλευτης Ζωῆς*» πάλι. Μπορῶ νὰ σημειώσω ἀτάραχα πὼς μόνον παράλληλα δείγματα τραγουδιοῦ ποὺ κάνει ἀνάμεσα σὲ ἄλλα Μοῦσα του καὶ θεοποιεῖ τὴ γλώσσα τοῦ ἔθνους του, δὲν ξέρω στὴν παγκόσμια ποίηση ἄλλα ἀπὸ ὠρισμένα ποιήματα τοῦ μεγάλου Μιστρᾶλ στὰ «*Χρυσονήσια*» του, κυριώτατα, καὶ στὸ στερνὸ βιβλίον του τῶν «*Ἐλιομαζωμάτων*» (Olivades). Καὶ σὲ κάποιες σελίδες τῶν ἀπαράμιλλων, καθὼς εἶναι ὅλη ἡ ποίηση τοῦ Βίκτωρος Οὐγκώ, «*Contemplations*». Δὲ λήσμονῶ πὼς τὰ πρῶτα θαυμάσια λυρικά πεζογραφήματα τοῦ Ψυχάρη στὸ «*Ταξίδι*» του, τὰ τονισμέ-

να από τή γλωσσικήν ιδέα, ήρθαν πρωτότερον ἀπὸ τὰ δικά μου. Κ' ἐδῶ μὲν δίνετ' εὐκαιρία νὰ θεβαιώσω (καθὼς ἡ δικαιοσύνη τὸ ἀπαιτεῖ, καὶ παραμερίζοντας ἀνοιχτοὺς λογαριασμοὺς πού ἀργὰ ἢ γρήγορα θὰ τοὺς ἐξοφλήσω, μέχρι λεπτοῦ, καθὼς ἡ δικαιοσύνη πάλι τὸ ἀπαιτεῖ καὶ γιὰ κείνους), πῶς τὸ νεοελληνικὸ τραγοῦδι στήν Ἀθήνα ἐδῶ, καθὼς τὸ ὀνειρευόμαστε, μὲ τὴ φιλοσοφικὴ ματιὰ, τὰ σοφὰ λογαριασμένα μέτρα, τίς καινούριες φιλοδοξίες νὰ ὑψωθῇ καὶ σὲ πλατύτερους ὀρίζοντες δὲν πρωτοφανερῶθηκε οὔτε στὸν «Ἕγνον τῆς Ἀθηναῖς» οὔτε στὰ «Μάτια τῆς Ψυχῆς μου» πρωτακουστήχη σὲ ὠρισμένα φύλλα τοῦ «Ταξιδίου» μὲ τὴν «Ἀγάπη», μὲ τὴ «Δόξα», μὲ τοὺς «Ἀρχαίους».

5

Τὸ τυπικὸ ρητὸ πού θὰ συνόψιζε στὸ τραγοῦδι μου ὅλη τὴ συμφωνία τῆς Πατριδολατρίας τὸ θρῖσχετε γιὰ τὴν ὥρα σ' αὐτοὺς στοὺς στίχους τοῦ «Ἕγνον τῶν Ἀντρείων» ἀπὸ τὴν «Ἀσάλευτη Ζωή»:

Κι ὅταν δὲ φέρνουν με τὰ ὄνειρατα
ταξιδευτὴ στὰ γαλανὰ ταξίδια πέρα,
εἶμαι τὸ χέρι πού ὀλο θέλει νὰ κρατῇ
μιὰν ἄκρη ἀπ' τὴν πορφύρα σου, ὦ Μητέρα!

Τὴ Μητέρα αὐτὴ δὲν τὴ γινώρισα καὶ τὴ συνείδησή της δὲν τὴν ἔλαβα στὰ ὠρμισμένα πιά χρόνια μου μὲ τὴ δύναμη τῆς φαντασίας μου πού βλέπει σὰ σκέψη κ' ὕστερα αἰσθάνεται σὰν καρδιά. Ἡ ἀγάπη αὐτὴ δὲν εἶναι μόνο τὸ καθαρὸ ἀποτέλεσμα ἰδεολογικῆς δραμῆς. Εἶναι, πρῶτ' ἀπ' ὅλα, ἡ ζωὴ ἐνὸς παιδιοῦ πού πρωτόζησε σὲ μιὰν ἀτμοσφαῖρα κορεσμένη ἀπὸ τίς ἐνθύμιες κι ἀπὸ τὰ καυχήματα τοῦ 21. Τὸ νοῦμερο τοῦτο, συμβολικὸ σύμπλεγμα, τὸ 21 κρατοῦσε νοούμενη μέσα του ὅλη τὴ θρυλικὴν ἱστορία τοῦ ἱεροῦ Ἀγῶνα τῶν ἑπτὰ χρόνων, καὶ ὑψώνοταν κ' εὐλογοῦσε, μυστήριον, καὶ μέσα στήν ἄχαρη, στενόχωρη καὶ σὲ πολλὰ κακομοιριασμένη ζωὴ τῆς ἐπαρχίας. Γιατὶ καὶ ἡ ἐπαρχία πού πέρασα τὰ παιδικὰ μου χρόνια εἶταν τὸ Μισολόγγι. Ὑστερ' ἀπὸ τὴν Ἀθήνα, μαζί μὲ τὴν Ἀθήνα,

κι ἀπάνου ἀπὸ τὴν Ἀθήνα, τοῦ νέου Γένους ἢ Κιβωτός. Ἡ Ἀθήνα, λυπητερὴ, συντρίμι τοῦ μεγαλόδοξου περασμένου, κρατοῦσε, κατὰ τὴν πανῶρια στροφή τοῦ ποιητῆ, «στὰ διαγουμισμένα λείψανα τῶν προπυλαίων της, τ' ὄνειρο τοῦ τεχνίτη πού εἶχε σκορπίσει ἀπάνω της κάτι τὸ ὠραῖο σὰν ἀνθρώπινο χαμόγελο». Τὸ Μισολόγγι σὰ νὰ τὴν ξετύλιγε μέσα στήν Ἱστορία του μιὰν ἱστορία, σὰ νὰ εἶταν ἐκεῖνη ἡ ἀρχὴ του τὴν ἱστορία μὲ τὴ θυσία. Βωμὸς τῆς Μεγάλης Ἰδέας. Καὶ κρατοῦσε σι' ἁγιασμένα του κι ἀπὸ τοὺς Ἕγμους τοῦ Σολωμοῦ χῶματα κάτι ἀπὸ τὸ λαμπερὸ πέρασμα κι ἀπὸ τὰ φλογισμένα σπλάχνα τοῦ Μαμφρέδου. Τὰ παραμύθια πού ἄκουγα γύρω μου, πού ἄκουγ' ἀπὸ τὰ στόματα καὶ τῆς γριᾶς καὶ τοῦ παλληκαριοῦ, εἶταν ἡ «Ἐξοδος τῆς ἠρωϊκῆς φρουρᾶς». Τὰ παθήματα τῶν ἀγωνιστῶν πού ἀκόμα ζοῦσαν πολλοὶ ἀπ' αὐτοὺς τυλιγμένοι ἀκόμα στίς ἴδιες κάππες τίς φωτοκαμένες ἀπὸ τ' ἄναμα τοῦ λαγομιοῦ κι ἀπὸ τοῦ γιουρουσιοῦ τὸ ξέσπασμα, ριζώνανε στὴ σκέψη μου γιὰ νὰ φουντώσουν ὕστερα στήν ὥρα τους μὲ κλαδιά καὶ μὲ λουλούδια. Μᾶς πῆγαινε στὰ κατ' ἐκὶ αἰετὶ γιὰ νὰ κολυμπήσουμε ὁ Καζῆς, ὁ ἴδιος ὁ βαρκάρης πού πῆγαινε τὸ Μπαύρον. Ἡ «Κόρη τῶν Ἀθηνῶν», ἡ Μοῦσα τοῦ τραγουδιστῆ τοῦ Τσάιλντ Ἀρολδ, σεβάσμια τότε «κυρία Μπλάκ», ἀποκαταστημένη στὸν τόπο ἐκεῖ, δέχεται στίς ἀπογεματινὲς της πού πῆγαιναν οἱ δικοὶ μου καὶ μ' ἔπαιρναν κ' ἐμένα παιδάκι. Ἐπαιζ' ἀπάνου στίς τάπιες τοῦ κάστρου τοῦ ἴδιου πού εἶχε κλείσει τοὺς «Ἐλεύθερους Πολιορκημένους» χαιδεύα, καρφωμένα ἐκεῖ τὰ κανόνια τους, βουβά, ὀμως ἀθάνατα. Καθόμινα γιὰ νὰ ξανασάνω στὸν τάφο τοῦ Μάρκου Μπότσαρη ἐκεῖ πού ὑψώνοταν ἄλλοτε τὸ συντριμμένο κι ἀπὸ τότε παρακρατημένο ἄγαλμα τῆς Ἑλλάδας παιδούλας τοῦ Δαβὶδ Ντανζέρ. Τὸ πιεστήριον τοῦ Μάγερ, ἕνας ἀπὸ σίδηρο σκελετός, στεφάνων' ἕνα τάφο στὰ Ἡρώα, καθὼς ὀνομάζοταν τὸ περιβόλι μὲ τὸ κενοτάφιο τῶν πολεμιστῶν. Τὰ «Ἑλληνικὰ Χρονικὰ» τοῦ ἴδιου Γερμανοῦ Ἑλληνολάτρη μὲ τὴν «Κλείσοβα» τοῦ Ζαλοκώστα εἶταν ἀπὸ τὰ πρῶτα φιλολογικὰ μου σπουδάσματα. Ὑστερα ἡ ἐπανάσταση τῆς Κρήτης στὰ 1866, μὲ τὸν Πατριάρχη τοῦ Βαλαωρίτη ἀργότερα θ' ἀνοίγε νέον δρόμον στήν δρμὴ τῆς πατριδολατρίας καὶ μ' ἄναψε μὲ καινούριον μεθύσι. Ἀπὸ τὰ «Νιάτα τῆς Γιαγιάς» μέσα στὰ «Τραγοῦδια τῆς Πατρίδος μου», τὴν πρώτη μου νεανικὴ δοκιμὴ, ἴσα μὲ τὴν «Παιδούλα στὸν τάφο τοῦ

Μπότσαρη», τήν τελευταία μου πολυσύνθετη συμφωνία, περγώντας από ώριμένα ποιήματα του «Γυρισμού» και των «Καημών της Λιμνοθάλασσας», κάθε κύκλος εμπνευσμένος από τον πατριδολάτρη λυρισμό, συνεχίζει, συμπληρώνει, ή μεταμορφώνει ή τήν αλλάζει τήν παράδοση· πρώτ' απ' όλα δέν έχει πηγή της δρεξη ρητορική, καθώς δείχνεται στους άνιδεους και στους απρόσεχτους· αλλά πολύ περισσότερο τδ δυνατώτερο κίνητρο πού δόθηκε του ανθρώπου για να τον σπρώχνη μέσα του ανάμεσα στο ταλάντεμα της ζωής: τήν έντύπωση και τήν επίδραση των πρώτων χρόνων. Τδ σπόρο του «Υμνου της Κρήτης» μέσα στους «Βωμούς» πού τδ άνέθεσμά του ρυθμικό πρδς τά μεσοούρανα είναι τδ ποίημα πού επιγράφω «Μιά θραδιά σ' ένα Σπίτι», τδ σπόρο αυτό ζητήστε τον στα πρώτα, όσο μέτρια κι αν είναι έδω και πόσα χρόνια! στή φιλολογική τήν «Έστία» τυπωμένα διηγήματα. Οί περισσότεροι από τους ύμνους μου πρδς τους ήρωες τους διανοητικούς πρδς απ' όλα και πρδς τους πολεμικούς με δλο τον έρωτικό τόνο της πανηγυρικής χαράς και της δυναμικής συγκίνησης πού αποθεώνει, δέν είναι συχνά πυκνά παρὰ γελαστά μαλακωμένα ή συνταιριασμένα σά μυστηριακά με τις άναμνήσεις της πρώτης μου ήλικίας και με τή ζωή της πολυδόξαστης χωροπούλας πού πρωτόζησα. Μπορούσα να 'πώ με τδ σοφδ πού δέ θυμούμαι τ' δνομά του: «Έγινα δ,τι είμουν· είμαι δ ζυμωτής του έγώ μου». Βλέπε τά κείμενα: ή «Ωδή στον Ίψεν», δ «Γαριβάλδης» μέσα στο διελίο με τή «Φλογέρα του Βασιλιά», δ «Πήγασος» μέσα στους «Καημούς της Λιμνοθάλασσας», δ «Πρώτος Λόγος των Παραδείσων», ή «Μιά Παράδοση» πάλι στους «Καημούς», δ «Πρόγονος» μέσα στην «Πολιτεία και Μοναξιά», ανάμεσα σε άλλα. Άκόμα και οί «Χαιρετισμοί της Ήλιογέννητης» δέ θά γράφονταν, άνίσως δέν κρατούσα μέσα μου άξέχαστη τή βαθύτατη έντύπωση από τδ δημοτικό τραγούδι της Ήλιογέννητης όταν τδ πρωτοδιάβασα παιδάκι ανάμεσα στα λογής διαβάσματα και τους θαυμασμούς καθαρευουσιάνικων στίχων και δημοτικιστικών, άξίας πολύ άμφιβολής. Έποσυνειδητά και σαν άνυποψίαστα κρατούσα τήν έντύπωση μου μέσα σ' ένα λησμονιάς χρυσοσύγνεφο· όσο πού ήρθε ή ώρα του να ξεσπάση στους «Χαιρετισμούς». Άπό πηγή δμοια, από τήν έντύπωση της πρωτινης ζωής πηγάζει και ή «Παιδούλα στον τάφο του Μπότσαρη».

Όποιος άφελής μ' άκούει έδω θά νομίση πως είμαι κανένας βέρος πατριώτης, πύρ και μανία, έτοιμος να σκίσω τά ρούχα μου και να χύσω τδ αίμα μου για τήν πατρίδα. Θα μπορή να πιστέψη πως κάπου θέβαια θά έδρασα έθελοντής μέσα στους κάμπους τουλάχιστο τους μακεδονικούς και θά ζητήση να μάθη τί μέρος έπαιξα δραματικά και πραγματικά στους έλληνικούς πολέμους από τον καιρό, πιθανώτατα, των βαλκανικών δοσολησιών. Θα ήσυχάση μόλις μάθη πως ή πατριδολάτριά μου όρμη πάντα είναι άχώριστη από μιá διάθεση διανοητική πού στέκεται ή ίδια στον ίδιο της τον έαυτο σκοπός, και ποτέ όργανο για κάτι άλλο, και πού τδ αισθημά μου ποτέ δέν ξεσπασεν έξω από τά σύνορα των ξεχωριστών εκείνων συναισθημάτων πού προέρχονται από στοχασμό μαζί και από πάθος, πού θετική έφαρμογή και πραγματοποίηση δέν παίρνουν· πού τδ φυσικό τους είναι πάθος προερχόμενο από στοχασμό, ή στοχασμός πού πάσχει. Η φιλοσοφία των αισθημάτων αυτών είναι ή καλολογική αντίληψη των πραγμάτων, βρίσκονται παράλληλα ή αντίθετα με τήν ήθικολογική αντίληψη των πραγμάτων. Ο Σολωμός δέν είναι λιγώτερο ποιητής γιατί του έφτανε να ξεφωνίξη άπάνου από κάποιο ύψωμα του νησιού του: «Βάστα, καημένο Μισολόγγι!» Μήτε δ Μαβίλης περισσότερο ποιητής γιατί σκοτώθηκε στην Ήπειρο πολεμώντας. Τή φιλοπατρία πως τήν έννοώ στον έαυτο μου ή πως τήν αντικρύζω απέναντί μου τή δείχνουν δυδ ποιήματα της «Άσάλευτης Ζωής»: δ πρόλογος της σειράς του «Γυρισμού» και ή «Νέα ώδή του παλαιού Άλκαίου». Έχει παραπέμπω. Τέτοιος είμαι. Και για τούτο και με δλου του έαυτου μου τήν πολυσύνθετη ένότητα πιδ κοντά στο ύποκείμενο πού στέκεται κρυμμένο στα βαθύτερα του είναι μας, όταν κατά μέρος αφήνοντας τδ καιρικό στοιχείο του τραγουδιού μου, έρχομαι σ' έπαφή με τδ στοιχείο του τδ άτομικό, τδ αντίθετο με τδ παράσιτο, πού θά 'λεγεν ένας ψυχολόγος, έγώ· με τδ λυρισμό του έγώ.

Β'

Ο ΛΥΡΙΣΜΟΣ ΤΟΥ ΕΓΩ

Ἐγώ εἰμ' ἐρωτοπλάνταχτος κ' ἑλληνολάτρης εἶμαι.

Ὁ στίχος αὐτός ἀπὸ τοὺς «Καημοὺς τῆς Λιμνοθάλασσας» θὰ ἔφτανε νὰ εἰκονογραφῆσῃ ὅπωςδὴποτε τὴν ἀτομικὴ μου τὴν ὑπόστασιν ἀπέναντι τῶν πραγμάτων. Κάποιο πλάγντασμα, σπάρρασι' ἂν ἀγαπᾶτε, ἐρωτόπαθο τὴν ἀποτελεῖ. Καὶ τὸ σπάρρασμα τοῦ φαίνεται συνταιριασμένο συχνὰ μὲ μιὰ διάθεσιν πού ὅσο κι ἂν εἶναι δειξιμάτα τῆς ἐδῶ κ' ἐκεῖ πλατωνικά, ἰδεολογικά, ὄνειρολατρικά, τὸ βάθος τῆς δὲν εἶναι παρὰ ἕνας φυσιοκρατικὸς προχριστιανικὸς — κ α λ ο γ ε ρ ι κ ὸ ς θὰ εἴταν ἴσως καλύτερα — ἡδονισμός. «Κ' ἑλληνολάτρης εἶμαι». Οἱ μεγάλες ἰδέες πού κυβερνοῦν κάποιους ἐκλεκτοὺς τοῦ κόσμου ὅσο κι ἂν ἀποσύρῳνται ἀπὸ τὴ σκηνὴ τοῦ κόσμου, κι ἂν φαίνωνται σὰν ὀλότελα περασμένες, ποτὲ δὲν περνοῦν ὀλότελα, ποτὲ δὲ χάνονται. Ἀπὸ τίς ἀγκαλιὰς τῶν Μητέρων κι αὐτὲς ἡρωῖδες ξαναγυρνοῦνε στὸ κράξιμο τοῦ ποιητῆ καὶ τοῦ σοφοῦ καὶ βασιλεύουν κ' ἐνεργοῦν. Εἴμαστε πλούσιοι κι ἀπὸ τὰ περασμένα ὄλα. Ἰδέα κι ἀπὸ τίς μεγαλύτερες: ὁ ρωμαντισμός. Αἰσθάνομαι πὼς ἡ ψυχὴ μου εἶναι ὑφασμένη, κι ἂν ὄχι ὀλότελα, μὰ πολὺ πόσο! ἀπὸ τὴ φιλοσοφία τῆ ρωμαντικῆ. Ἐνα κριτικὸ ζέτασμα κι ἀνάμεσα ἀπ' ὄλα τὰ σὲ βιβλία τοποθετημένα καὶ τ' ἀποποθέτητ' ἀκόμα, τραγούδια μου, θὰ ξεκαθάριζε, μὲ τὴ βοήθεια τῶν κειμένων, τὸν ἰσχυρισμὸ μου. Μὰ τὸ ζέτασμα τοῦτο τὸ κατασταίνει περιττὸ ἕνα μου ποίημα ἀπὸ τὰ μακρόστιχα ἐκεῖνα καὶ περισσόλογα γιὰ τὰ μάτια πού βιαστικὰ γλιστροῦν ἀπὸ τὰ πράγματα· ὁμῶς γιὰ τὰ μάτια τὰ διαπεραστικά, ὑποθέτω, μακρόστιχο ἀναγκαστικά καὶ ἀναπόδραστα, χωρὶς κανένα κανεὸν εἶδους παραγέμισμα· γιὰτὶ γεμάτο εἶναι ἀπὸ τὴν οὐσία του, πολυσύνθετο καθὼς εἶ-

ναι καὶ πολύφωνο, καθὼς ξαναπαίρνει καὶ συγκεντρώνει καὶ ξαναλέει καὶ δλοκληρώνει μιὰ ζωὴ κι ἀπ' ὄλες τίς ὄψεις τῆς κι ἀπὸ τὴ μιὰ τῆς ὄψιν τὴν κυρίαρχη στὸ ποίημα· ποίημα ἀχώριστα καὶ παθητικὸ καὶ ἰδεολογικὸ, κι ἀπὸ φυσικὴ κι ἀπὸ μεταφυσικὴ, πού δύσκολα θὰ μπορούσε κανεὶς νὰ τὸ χαρακτηρίσῃ μ' ἕνα ἐπίθετο. Τὸ τυπικὸ παράδειγμα τοῦ εἶδους αὐτοῦ εἶναι οἱ «Γυναῖκες» μέσα στοὺς «Βωμοὺς». Ἐκεῖ τὸ ἐγὼ μου δείχεται σὲ ὄλο τὸ βάθος του καὶ σὲ ὄλη τὴ γύμνια του. Παρελαύνουν ἐκεῖ, γοργὰ γοργὰ ἢ μὲ παμπικὴν ἀργητα, μὲ ἀμυδρότερες μολυβιὰς ἢ χρωματιὰς ἐντονώτερες, ἀναστημένες μέσα σὲ μιὰ πλατιὰ σχεδιασμένη τοιχογραφίαν, ἀπὸ τὴ ζωὴ καὶ τοῦ ξύπνου μου καὶ τοῦ ὕπνου μου, οἱ γυναῖκες ὄλες,

παιδοῦλες, δέσποινες, ξωθιὰς, δημόσιες, ἡρωῖδες,

στοὺς Βωμούς μου, πού καίει στὰ πόδια τους τὸ μωσκολίβανο τοῦ ὕμνου, δοξολογημένες. Γυναικολάτρης. Καὶ ἀπὸ τὴ στιγμὴ πού συνείδησιν πῆρα τῆς ἐρωτικῆς ὀρμῆς, αἰσθάνομαι πὼς δυὸ ἰδεατὲς γυναῖκες, πότε ἢ μιὰ, πότε ἢ ἄλλη, ἀράδ' ἀράδα, μὰ καὶ μαζί, ἀξεχώριστα, καὶ ἢ μιὰ καὶ ἢ ἄλλη, συγκυρίαρχες κάθονται μέσα στὴ φαντασία μου· ἢ μιὰ θαχχίδα καὶ καλεῖ ὀργιαστικά· ἢ ἄλλη, μεγαλόχαρη, κρατεῖ τὸ χέρι τῆς ἀπλωμένο πάντα ἀπὸ πάνω μου, ἀπλωμένο σὲ μιὰ χειρονομία πού μου εὐαγγελίζεται ζωὴ μιὰς ἀγνεῖας παραδείσιας. Μπορεῖ νὰ εἶμαι ὁ χιλιοστός ἀνάμεσα σ' ἐκεῖνους πού παραδέρνουν μ' αὐτὸ τὸ διχασμὸ. Ἀδιάφορο. Τὸ ἀξιοσημείωτο εἶναι πὼς φανερώνεται στὴν ποίησίν μου. Ὁ στίχος τοῦ «Κελλιῦ» ἀπὸ τὰ «Παράκαιρα» στέκεται ἀγνάντια μου:

Τὰ πάντα εἰκόνες εἶναι, μὲ εἰκόνες πνέω καὶ ζῶ.

Μὲ τίς δυὸ εἰκόνες τοῦτες δὲν ἔπαψα νὰ ζῶ ἀπὸ τὰ πρῶτα χρόνια μου ἴσα μὲ τὰ στερνά μου. Ἡ πρώτη, ὅσο κι ἂν μὲ γονατίζη, μοῦ εἶναι ἱερὴ κι αὐτὴ καὶ ἀπαραβίαστη, ἐρύση τοῦ Τραγουδιοῦ μου καθὼς μοῦ γίνεται. Ἡ ἄλλη εἰκόνα εἶναι σὰ νὰ θέλῃ νὰ μὲ φιλιώσῃ μὲ τὸ ἀόρατο, μὲ κόσμο πού ὅσο κι ἂν ἱκανὸς δὲν ἐστάθηκα νὰ ὑψωθῶ καὶ νὰ σταθῶ ἐδραῖα καὶ τελειωτικὰ στὴν ἀτμοσφαιρα του, μὲ θυθίζει ἀκόμα τώρα, καθὼς ἀπὸ τὰ πρῶτα χρόνια μου, μὲ θυθίζει σὲ μιὰν ἐκστατικὴ προσδοκία, μὲ φτερώνει καὶ

μ' εξαγνίζει, με κάνει να διαβλέπω τὸ εἶναι μου σ' ἓνα καθρέφτη μαγικό, μου φέρνει δάκρυα στὰ μάτια. Εἴτε φερμένη ἀπὸ τῆς τέχνης τὰ ἰδανικά, εἴτε ἀπὸ τὴν πραγματικότητα τῆς ζωῆς, ἡ γυναίκα στὸν πολυπρόσωπο πίνακα με κρατεῖ θαμπωμένο. Μὰ ξεχωρίζουν μπροστὰ στὸν πίνακα οἱ δύο· ἡ ἐνθύμηση τῆς πρώτης μπορεῖ νὰ κλειέται μέσα στοὺς εἴκοσι τρεῖς στίχους πὺ ἀρχίζουν ἀπὸ τὸ στίχο:

Κ' ἐσύ, ζωὴ πὺ ζῆς πὺ μαύρη ἀπ' τὴ νυχτιὰ τοῦ τάφου...

Καὶ τ' ὄνειροφάνταστο καρτέρεμα, ὦ! ναί· τὸ καρτέρεμα τῆς ἄλλης ἀποκρυσταλλώνεται στὸ ἴδιο τὸ τραγοῦδι:

Ἦ ἐσύ, δὲν ἔχεις ὄνομα καὶ σάρκας εἶναι ἰδέα
μονάχα ἢ σάρκα σου...

**

Μὲ τὴ χαρὰ πὺ κανεῖς δοκιμάζει ἐλέποντας ἐκφρασμένο σὰ στὴν ἐντέλεια κάποιου του συγκρατητὸ κοίταγμα, μεταγράφω ἐδῶ τὰ λόγια πὺ τὰ θρῆκα ριμμένα ἀνώνυμα σὲ κάποιον μου χαρτί, καὶ δὲ θυμοῦμαι πιά, δὲν ξέρω, ἀν εἶναι ξένα, ἀν εἶναι δικά μου, ἀν εἶναι ἀπαρτιωμένα μαζί ἀπὸ δικά μου καὶ ἀπὸ ξένα. Εἶναι τὸ ξεχώρισμα, ἀνάμεσα σὲ ἄλλες, τῆς πνευματικῆς ἐπενέργειας τοῦ καιροῦ μας: τῆς γυναικείας ὁμορφιάς. Ἡ, ἀπλούστερα τῆς γυναικείας πὺ ὁ Μπαύρον σ' ἓνα του ποίημα τὴν ἀποκαλεῖ «βασίλισσα τῆς φύσεως». Ἡ δύναμη τῆς γυναικείας, καὶ σὺν ἔργου τέχνης καὶ στὴ σαρκική τῆς τὴ γοητεία, ἀνάλογη μὲ τὴ λιγώτερο ἢ περισσότερο μεγάλη ἐπιθυμία πὺ ξέρει καὶ ἀνάπτει στοὺς ἀνθρώπους· κ' ὕστερα καὶ στὸ μάγεμά τῆς τὸ ἄλλο, πὺ θέλει ἢ πὺ πρέπει νὰ λέγεται ρομαντικὸ καὶ πὺ πηγάζει ἀπὸ νέα νοήματα ἠθικά καὶ θρησκευτικά. Νοήματα πὺ κατῶρθωσαν νὰ ντύσουν τὸ σῶμα τῆς γυναικείας μὲ καινούριους τύπους καὶ νὰ τὸ κάμουν ν' ἀξίζη ἀκόμα καὶ ἀνεξάρτητα ἀπὸ κάθε ἡδονιστικὴν ἱκανοποίηση, καί, δόξα τῷ Θεῷ! καὶ ἀντίθετ' ἀπ' αὐτή. Ἡ ὁμορφιά τῆς γυναικείας δείχνεται μὲ τὴν ἴδια ροπή τῆς τέχνης. κάθε φορὰ πὺ τὰ ἔργα τῆς ἀναπαρσταίνου καὶ ἐξερεθίζουν μέσα στὴ ζωὴ, τὴν ἐνέργεια, τὴν ἀπόλαυση, τὴν κατῆχηση, τὴν ὑπεροχὴ, μέσα στὴ φαντασία τὸ προχώ-

ρεμα ἐκεῖθε πέρ' ἀπὸ τὰ τωρινὰ καὶ ἀπὸ τὰ πραγματικά. Σὲ δύο τύπους ἢ νεώτερη γυναικεία ὁμορφιά μᾶς συνοφίζεται: στὸν ἡδονιστικὸ καὶ στὸ ρομαντικὸ. Ὁ ἓνας τύπος, δυνάστης, χωρὶς πολλὰ λόγια. Ὁ ἄλλος τύπος, δυσκολοφάνερτος, μισσοκέπαστος σὲ σκιάφως, θαυνόητος, συμβολικός. Ὁ ἓνας τύπος, ὁ μοιραῖα καὶ διεστραμμένα ἡδονιστικός, πὺ περιζώνει τὶς ἐπιθυμίες μας, ἀπὸ τὴ μιά μεριά μᾶς ἀνασταίνει τὰ φλογερότερα καὶ κυριαρχικώτερα θηλυκὰ τοῦ περασμένου καιροῦ, γυναικείες πὺ παρουσιάζονται μονάχα στὶς ὑπέρτατες κορφές τῆς κυριαρχίας, λουλούδια γοητευτικὰ σπουδαιότατων πολιτισμῶν ὑπέροχων· καὶ ἀπὸ τὴν ἄλλη τὴ μεριά μᾶς μεταδίδει τὸν ὑπέρτατο σπασμὸ, τὴν ἀπόλαυση στὴν πὺ μεγάλη τῆς ἔντασης. Ὁ ἄλλος τύπος ὁ ρομαντικός, ὁ βορεινὸς καὶ προρραφαηλιτικός, θαγνερικός καὶ ἰφηνικός, τ' ὄνειρο τῆς ψυχῆς μας, ἀνταποκρίνεται σωστὰ σὲ μιὰ συμβολικὴν ἐνόραση τῆς αἰώνιας θηλυκότητος. Στὸν τύπον αὐτὸ θάζουμε ὅλους μας τοὺς πόθους τοῦ λεπτεπίλεπτου, τοῦ ἀγνοῦ καὶ τοῦ αἰθέριου, ὅλας τὶς ἀπὸ μυστηρίου καὶ ἀπὸ ἰδανικότητα ἀγωνίες, κάθε κλονισμὸ πὺ χτυπᾷ τὸ συνταρασμένο μας αἶσθημα.

Στὸ ποίημά μου «Γυναῖκες» θαρρῶ πὺς—ἀνάλογα πάντα μὲ τὸ μικρὸ μου χάρισμα τὸ στιχοπλαστικὸ—παρουσιάζεται συνθεμένο ἀπὸ ποιητὴ τὸ ἰδανικὸ πὺ μὲ τὸν πεζὸ λόγο του ἀναλυτικὰ προσπαθεῖ νὰ μᾶς παραστήσῃ ὁ διανοητῆς πὺ σημειῶνω παραπάνου. Μάλιστα νομίζω πὺς ἡ ροπή τοῦ ποιητῆ πρὸς τὴ σύνθεση φτάνει στὰ ἔσχατα ὄρια τόσο ὥστε νὰ σκεπάσῃ ἀπὸ τὰ μάτια τοῦ ποιητῆ κάθε ἰδέα πιά. στὸ ἐξῆς διακριτικὴ, κάθε συναίσθηση διαφορᾶς, κάθε ἀντίληψη ἠθικοῦ καὶ ἀνῆθικοῦ, ἀγαθοῦ καὶ πονηροῦ, καὶ σὲ στίχους πὺ διαλαλοῦν μὲ κυνική, τολμῶ νὰ πῶ, μοιρολατρεία, πὺ λένε καὶ αὐτοί, δ,τι λένε οἱ φιλόσοφοι «ταυτότητα τῶν ἀντίθετων», νὰ μεγαλοφωνήσῃ:

Γιὰ τίποτε δὲ ντρέπομαι, τίποτε δὲ σωπαίνω,
τίποτε δὲν καταφρονῶ, τί ὄλα μὲ νόημα, ἴδια,
καὶ τ' ἀξετίμωτα τοῦ κόσμου καὶ τ' ἀπορριμμένα,
ἀπὸ τὸ νόμο ὄλα βελτά, γραμμένα ἀπὸ τὴ Μοῖρα.

νά τὰ ξεγράψης δὲ μπορεῖς, μήτε ὄχι νὰ τοὺς κράξῃς,
 ὄλα τ' ἀνθρώπου εἶν' ἱερά, γιὰ τὸ συμπάθειο εἶν' ὄλα,
 κ' οἱ ἁμαρτίες κ' οἱ ἀνημποριὲς τῆς μίζερης ζωῆς μου,
 κι ὅσα μου ἀκόλαστα ἱερά, κ' ἡ ἀρρώστια μου τραγοῦδι,
 κ' ἡ προσευχὴ κι ὁ πειρασμός, κ' ἡ δύναμη κ' ἡ ἀστένεια,
 σπέρματα πού δημιουργοῦν καὶ πάθη πού ἐνεργοῦνε.

Γυναικολάτρης μ' ὄλ' αὐτά; Ψάχνομαι πάλι καὶ ξανοίγω πῶς,
 ἀκριθῶς, ὄχι. Ἐνας ἔρωτας καὶ μόνος κυριαρχεῖ καὶ δυναστεύει
 ὄλο τὸ εἶναι μου: ὁ ἔρωτας πρὸς τὸ τραγοῦδι. Ὅλα τᾶλλα μέσα
 γιὰ τὸ σκοπὸ.

2

Καὶ ὅμως ὅ,τι ξεχωρίζει, κυριώτατα, τὸ ἀτομικὸ στοιχεῖο τοῦ
 τραγοῦδιού μου δὲν εἶναι τὸ ἐρωτόπαθο σπάρασμα πού κοίταξα πα-
 ραπάνου νὰ ὑποδηλώσω. Ἴσως μέσα στὸ ἴδιο ποίημα «Γυναίκες»
 κάποιοι στίχοι μου («ὦ ζωὴ μου ἐσύ, ἀζώγητη ζωὴ ψόφια» κτλ.) θὰ
 μπορούσαν νὰ νοηθοῦν πῶς θέλουν κάτι ν' ἀγγίξουν ἀπὸ τὸ μυ-
 στικὸ θέμα τοῦτο. Θὰ μπορούσαν, ἀνίσως μέσα σ' ἓνα τραγοῦδι
 γραμμένο πολλὰ χρόνια πρὶν, ὀλίγοι στίχοι δὲ μᾶς ἔδιναν τὸ κλειδί
 γιὰ νὰ τὴ βροῦμε καὶ νὰ τὴν ξανοίξουμε τὴν καρδιά τοῦ ἀτομικοῦ
 στοιχείου, τὸ λυρισμὸ τοῦ ἐ γ ὼ πού ξεχωρίζει ἀπ' ὄλα τ' ἄλλα
 στοιχεῖα, τὰ κ α ι ρ ι κ ἄ καὶ τὰ γ ε ν ι κ ἄ, στὸ ἔργο τοῦ ποιη-
 τῆ, λίγοι στίχοι πού εἶναι μὲ μιὰ ὠμὴ καὶ θλιθερὴ ἐξομολόγηση:
 βρίσκονται στὸ «Δαχτυλίδι» τῆς σειρᾶς τοῦ «Γυρισμοῦ» μέσα στὴν
 «Ἀσάλευτη Ζωή»:

ὦ! κι ἀπὸ τότε μ' ἔδесе ἀπ' τὰ πρῶτα χρόνια
 ὡς τοῦ Καιροῦ τ' ἀργοχιονίσματα τὰ πρῶτα
 στὸ μαῦρο δάσος τῶν μαλλιῶν, ὦ! κι ἀπὸ τότε
 μ' ἔδесе κάτι φοβερὸ καὶ βουβὸ κάτι
 μὲ κάποιον ἴσκιο ἀγνώριστο παραδαρμένο
 πού λὲς πῶς δὲν ὑπάρχει καὶ πού λὲς πῶς ὄλο
 νὰ ὑπάρξῃ πολεμάει καὶ δὲν τὸ κατορθώνει...

Τὸ ποίημα τοῦ «Δαχτυλιδίου» μπορεῖ νὰ φανῆ σὰ μιὰν ἀνάμνη-
 ση τῆς πρώτης ἡλικίας, ρομαντικὰ μεγαλοποιημένη, συμβολικὰ

πλασμένη, μὲ κάποια θερμὴ ρητορικὴ, ἀπὸ ποιητὴ πού, κατὰ τὴ
 γνώμη κάποιων τοῦ κριτικῶν καλοπροαίρετων, ὅμως ὀλοτέλα ἀπὸ
 τὸ κοίταγμα τοὺς τοῦτο τυφλωμένων, «κυνηγᾶ κάθε ὠραῖο θέμα, χω-
 ρὶς ἐνότητα καὶ χωρὶς σταλιὰ συνείδησης μέσα στὴν ἔμπνευσή του». Καὶ ὅμως καὶ τὸ ποίημα τοῦτο εἶναι ἀποκαλυπτικὸ. Καὶ μὲ ὄλη
 του τὴ δραματικώτερα κάπως συγκροτημένη ἀναπαράσταση καὶ τὸ
 ρύθμισμά του τὸ εἰκονογραφικώτερο καὶ μὲ ὄλο του τὸ ποσὸ τῆς σιω-
 πῆς τὸ ἀπαραίτητο σὲ κάποια ἔργα τέχνης πού γίνονται ὄχι ἀπὸ τὴ
 μὲ ὄλες τὶς λεπτομέρειες ἔκφραση περιστατικῶν, ἀλλ' ἀπὸ τὴ συμ-
 πυκνωμένην ὑπονόηση τῶν ἀποτελεσμάτων τῶν περιστατικῶν αὐ-
 τῶν (γιατὶ τοῦτο εἶναι κυρίως ἡ ποίηση), τὸ ποίημα τοῦτο δείχνε-
 ται σὰ μιὰ χριστιανικὴ ἐξομολόγηση μιᾶς ἁμαρτίας. Κάτι πού καὶ
 στὸ φτερὸ μιᾶς ἀστραπῆς περνώντας σημαδεύει μιὰ γιὰ πάντα καὶ
 γονατίζει δλάκερη ζωὴ, καὶ γίνεται τῶν ὕπνων καὶ τῶν ξύπνων τῆς
 ἐφιάλτης καὶ γίνεται σὰν τὸ δαιμονικὸ σκυλί τοῦ δούκα Μάγνου
 μέσα στὸ ἐπικὸ μεγαλόπρεπο ποίημα τοῦ Leconte de Lisle στὰ
 «Poèmes tragiques» πού ἀσάλευτο παραμονεύει νυχτόγημα τὸν κύ-
 ριό του κρατώντας μισόκλειστα καρφωμένα ἀγριωπὰ τὰ μάτια του.
 Ὁ ποιητὴς γνωρίζει, ζῆ μὲ τὴν ἀντίληψη καὶ μὲ τὸ πάθος, μὲ τὸ
 φόβο κάποιας ἐνθύμησης καὶ μὲ τὴν ἀπόγνωση κάποιας συμφορᾶς.
 Εἶναι κάτι σὰν ἁμαρτία καὶ σὰν ξεπεσμός, σὰν κατρακύλημα, σὰν
 ἐξορία, χαμὸς κάποιου παράδεισου πού θὰ λογάριάζε πῶς τῆς εἶταν
 ἀρχικὰ τῆς ζωῆς του γραμμένο νὰ κατοικήσῃ, ἓνας ἐκτοπισμὸς ἀ-
 πάνου ἀπάνου σὲ μιὰν ἄγονη πιά καὶ ἀχάριστη γῆ. Τὸν τρώει σα-
 ράκι. Ἡ τύψις. Κάτι πού δὲν τὸν ἀφήνει νὰ πατήσῃ ποτὲ στέρεα.
 Μιὰ φοβερὴ ἀδυναμία. Ἡ ψυχικὴ αὐτὴ διάθεση δὲν εἶναι τίποτε
 σὰν περαστικὸ σύγγεφο, τίποτε σὰν ἀκεφιά τρικυμισμένη ἀπὸ ἐκεῖ-
 νες πού συχνὰ πυκνὰ κόβουν τὴ γαλανὴ μονοτονία τῆς γαλήνης
 τοῦ στοχαστικοῦ ἢ καμιά δραματικὴ ἐπινόηση υἱοθετημένη ἀπὸ τὴ
 φαντασία, γιὰ νὰ δείξῃ, καὶ μ' αὐτὴ, τὴ δύναμη τὴν πλάστρα τῆς.
 Ὅχι. Εἶναι ἰδέα ἔμμονη, καρφωμένη, μὲ ὄλου τοῦ πραγματικοῦ τὴν
 ἔνταση, στὴ σκέψη καὶ στὴν τέχνη τοῦ ποιητῆ. Τὴν ἀπόδειξη μᾶς
 τὴ δίνει τὸ περιοδικό, κάθε λίγο καὶ λιγάκι, σὰν ἐξαγγελτικὸ μοτί-
 βο, ξέσπασμά τῆς ἀνάμεσα σὲ ὄλους τοὺς κύκλους τῶν τραγοιδιῶν
 μου πού φάνηκαν σὲ βιβλία ἢ κάθονται ἀχόρμα ἀνέκδοτα. Τὰ πρῶτα
 κρούσματα τῆς συνταραχῆς αὐτῆς φαίνονται στὸ «Σύγγεφο» μέσα

στά «Μάτια τῆς Ψυχῆς μου», ὅπου ὁ ποιητὴς μὲ κάποιαν ἑωσφορικὴν ἀφροντισίαν ὁμολογεῖ πὼς πάντα κρύβεται πίσω ἀπὸ μιὰ προσωπίδα. Στὸ ποίημα οἱ «Νεράιδες» μέσα στοὺς «Βωμούς», ὁ Ἄντρας, τὸ δεύτερο πρόσωπο τοῦ λυρικοῦ τούτου διαλόγου, ἀπερίφραστα δογματίζει τὴν ἀνάγκη τῆς διπροσωπίας καὶ τῆς ὑποκρισίας· γιατί στα μάτια του ἡ Τέχνη εἶναι ἡ ἀλήθεια, δηλαδή θεὰ ἔξω κι ἀπάνου ἀπὸ κάθε ἀνθρώπινο πλάσμα ποὺ εἶναι τὰ ἠθικὰ χρέη. Καὶ στὸ ποίημα «Ὁ σύντροφός μου» τῶν «Παράκαιρων» ἡ διπροσωπία παίρνει νὰ ντυθῆ κάποιας μουσικῆς ἁρμονίας χιτῶνα. Ὅμως αὐτὰ εἶναι συμπτώματα μονάχα κάποιας ἀνωμαλίας· ἡ ἀνωμαλία, καθὼς εἶπα, ἱστορισμένη μελαγχολικὰ στὸ «Δαχτυλίδι» σὰ νὰ θέλῃ νὰ δηλωθῆ στὸ πολὺ προτιότερα γραμμμένο «Τραγοῦδι τῶν Βουνῶν» τῶν «Ματιῶν τῆς Ψυχῆς μου», ὅμως ἐκεῖ φεγγόβολη ἀκόμα ἀπὸ μιὰ λευκὴ πλατωνικὴν ὄνειροπόληση, καὶ τὰ χέρια τῆς ψυχῆς του ὁ ποιητὴς ψηλὰ τεντώνοντας πρὸς δέηση γεμάτη ἐλπίδα, μὲ τὴν προσδοκία τῆς ἀποκατάστασης. Σύντομο στάσιμο μεταφυσικό. Ὁ ποιητὴς φυσικὰ πάσχει ἀπὸ τὴ συνείδηση τοῦ ἀγιάτρευτου ξεπεσμοῦ. Ὅσο περνᾶν τὰ χρόνια τόσο ἀπλώνονται μέσα του τὸ πένθος τῆς συνείδησης αὐτῆς, καὶ τὸ ξετύλιμα τοῦ τραγουδιοῦ του, καὶ μὲ ὅλη του τὴν πολυχωρδία, συχνὰ πυκνὰ κόβεται ἀπὸ τὴ μονότονη πιστοποίηση τῆς συνείδησης μιᾶς κρυφῆς ἁμαρτίας. Κι αὐτὸ εἶναι τὸ ψυχολογικὸ σπάρασμα, τὸ παρατημένο ἀπροσδιόριστο, τὸ ἀκαθόριστο, ποὺ ἀφήνει πολὺ πίσω τὸ σπάρασμα τὸ ἐρωτικόν. Κάτι ποὺ φτάνει στὴν ἐξομολόγηση καὶ ὅμως εἶναι κατάβαθα θαμμένο ὥστε νὰ φτάσῃ ἴσα μὲ τὰ μάτια τοῦ ποιητῆ, δάκρυο καὶ κλάμα, καὶ σὰν ὀλοφυρμὸς νὰ χυθῆ. Ὅμως ὁ ποιητὴς αὐτοστιγματίζεται, αὐτοκατακρίνεται, αὐτοχτυπιέται, μαστιγώνεται. Τυπικὰ παραδείγματα τὸ ποίημα «Στὸν Ἄμαρτωλὸ» («Ἀσάλευτη Ζωή»), ἀσύγκριτα ἔντονο, σκληρὸ καὶ προφητικὸ μιᾶς καταστροφῆς, καὶ ὁ Ἐπίλογος τοῦ «Δωδεκάλογου τοῦ Γύφτου» (Στερνὸς λόγος: «Σὲ μιὰ γυναικία»). Θὰ εἶτανε μακριὸς καὶ ἴσως περιττὸς ὁ κατάλογος ὄλων τῶν ἀνάμεσα στὰ βιβλία μου σπαρμένων ποιημάτων καὶ κομματιῶν, τῶν κινημένων ἀπὸ αὐτὴ τὴ μία τὴν ἀνάλλαξη πνοὴ τὴν καταβρωτικὴ. Ὅμως θυμίζω γιὰ τὴν ἀκρίβεια: «Τὸ καλὸ», «Τὸ πανηγύρι τῶν σπάρτων», «Ὁ Τρελλός», «Ὁ Παράλυτος στὴν Ἀκροποταμιά», πολλὰ ὀχτάστιχα ἀπὸ τίς «Ἐκατὸ Φωνές», ὅλα τοῦ κατάλογου αὐτοῦ

στὴν «Ἀσάλευτη Ζωή». Ὁ «Ζητιάνος», «Τὸ ὄργανο ποὺ παίζῃ ἡ κόρη», κι ἀπάνου ἀπ' ὅλα τὸ «Ἐκ βαθέων», αὐτὰ στὴν «Πολιτεία καὶ Μοναξιά». Ἡ «Ἀντιόπη» καὶ τὸ «Πίσω ἀπὸ τὰ κάγγελα», πολλὰ κομμάτια τῶν «Νέων Ἀνάπαιστων καὶ Ἰαμβῶν», κάποιοι στίχοι τῶν «Χαιρετισμῶν τῆς Ἡλιογέννητης», ὅλα στοὺς «Βωμούς». Ὁ «Ἐπίλογος» τῆς «Φλογέρας τοῦ Βασιλιᾶ». Μέγα μέρος ἀπὸ τὰ «Παράκαιρα», στοὺς «Τάφους», στὸ «Κελλί». Τέλος τὸ «Παραμιλητὸ» στοὺς «Καημοὺς τῆς Λιμνοθάλασσας» ποὺ ἂν τὸ ἀπομονώσῃς ἀπὸ τ' ἄλλα του συγγενικὰ γεννήματα δὲ λείει τίποτε, μὰ λείει πολλὰ συννωμένο μ' ἐκεῖνα, καὶ παρ' ὅλη του, καὶ μὲ ὅλη του τὴ φαινομενικὴ ἀσυναρτησία ὅταν προσεχτικώτερα κριτικὰ κοιταχθῆ· καὶ ὅλη ἡ λυρική φαντασμαγορία ποὺ ἐπιγράφεται «Ὁ ποιητὴς καὶ τὰ νιάτα». Ἐνα τρομαχτικὸ σονέττο τῶν «Δεκατετράστιχων», τὸ 73, ἄλλα πολλὰ, ἀπὸ τὰ ἐξομολογητικώτερα καὶ μὲ ὅλη τους τὴ σιωπὴ, στοὺς ἀτύπωτους ἀκόμα «Πεντασύλλαβους» μὲ τὰ «Παθητικὰ κρυφομιλήματα». Τέλος ἡ «Κασσιανή» ἀπὸ τοὺς «Βωμούς», τὸ στροφικὰ μετασχηματισμένο στ' ἀργαστήρι μου τροπάρι τῆς βυζαντινῆς καλόγιας ψάλτρας τὴ σφραγίζει τὴ σειρά, δίνοντας, Κασσιανισμός, καὶ τ' ὄνομα στὸ περιοδικὸ παράδαρμα, στὸν πλατιὰ ζοφερὸ κύκλο τῶν κολασμένων γιὰ μένα τραγουδιῶν αὐτῶν ποὺ ἀποτελεῖ, κυριώτατα, τὸ τιτλοφορημένο ἀτομικὸ στοιχεῖο τοῦ ὄλου μου τραγουδιοῦ, ἀνάμεσα στ' ἄλλα δυό, τὸ καιρικὸ καὶ τὸ γενικόν. Ὠνόμασα τυρταῖσιμὸ τὴν πνοὴ ποὺ ὑψώνει, στὰ ποιήματα τὰ καιρικὰ, τὰ ποιήματα τὰ πατριδολατρικὰ ποὺ εἶναι ἀπὸ ὕμνους πρὸς τοὺς ἥρωες καὶ ἀπὸ ὕμνους πρὸς τοὺς θεοὺς, ποὺ πινδαρίζουν καὶ τονώνουν. Καί, ἀντίθετα, Ὠνόμασα κασσιανισμὸ τὸν πυρετὸ ποὺ φλέγεται στὰ ποιήματα τῆς ἄλλης σειράς. Μὰ καὶ τὰ ὄνοματ' αὐτὰ ποὺ μπορεῖ νὰ μοῦ τὰ παρουσίασε ὁ κριτικὸς νοῦς, ὁ νοῦς αὐτὸς δὲν τὰ καθιέρωσε παρὰ φέρνοντάς μου τα ἀπὸ τοὺς δραματικούς τῆς κόσμους ἢ Μοῦσα τοῦ Τραγουδιοῦ, καθὼς δείχνεται ἀπὸ τὰ δυὸ τυπικὰ κομμάτια, τὸ 3 καὶ τὸ 4 τῶν «Νέων Ἰαμβῶν καὶ Ἀνάπαιστων» στοὺς «Βωμούς» ποὺ ἀρχίζουν ὁ ἕνας ἀπὸ τὸ στίχο «Τὸν Τυρταῖο κάποι' ἔλαχα» καὶ ὁ ἄλλος «Μὲ τῆς Κασσίας καλόγιας...» Ἄλλ' ὅλ' αὐτὰ θὰ μπορούσαν νὰ θεωρηθοῦν λεπτολογημένα κάπως καὶ σὰν ἀρρωστημένα γυρίσματα καὶ τριγυρίσματα καὶ παράδαρμα τοῦ ποιητῆ, στὸ ἄρεββατὶ τῆς ἀγρύπνιας, μὲ τὸν ἑαυτὸ του, μὲ

τούς έαυτούς του, θά σιγοψιθύριζα. Τό κριτικώτερο και άπαθέστερο, και μ' όλο τό πάθος του, ξεχώριμα στή ροή και στή ροπή του στίχου του παραμένει τοῦτο, τριαδικό: Ὁ λυρισμός του έμεις, ο λυρισμός του έγώ, ο λυρισμός τών όλων.

Γ'

Ο ΛΥΡΙΣΜΟΣ ΤΩΝ ΟΛΩΝ

Ἵστερ' από τή συνείδηση του άμαρτωλου ξεπεσμου που θα ειταν ικανή να παραλύση καθ' ενέργεια και από τό κατρακύλημα σ' ένα θλιβερώτατο αυτοδιασυσμύ που θα ειταν άρκετό να στερέψη τή θρύση κάθε τραγουδιού, ο ποιητής, κορυδαλός πάντα, δέν παύει να ύψώνεται από τά χαμηλά στο γαλανό διάστημα. Ἡ Μούσα είναι σαν τήν Ἡρα. Κάθε φορά που λούζεται στήν Κάναχο ξαναποχτᾶ τήν παρθενιά της. Ἡ Μελέτη έρχεται να συμφιλιώση τήν πανηγυρικήν ιεροτελεστία της πατριδολατρίας με τό τρεμοσάλεμα του αυτοξετασμου. Ἀνάμεσα του στοιχείου του ιστορικά καιρικού και του στοιχείου του αποκλειστικά άτομικού παίρνει τή θέση του τό γενικό στοιχείο. Ἐκείνο που συνδιαλλακτικά συνταιριάζει τον άνθρωπο με τήν όλην ανθρωπότητα. Ἵστερ' από τά δοξαστικά τραγούδια, θα έσπρωχναν τά ψυχοπαθητικά τραγούδια τον άνθρωπο προς τό γκρεμό και θα βαράθρωναν τήν έμπνευση· μιᾶ όρ' αρχήτερα, άνίσως δέν ξαναγύριζαν τον ποιητή προς τή συνείδηση της άπαραβίαστης ιερωσύνης του τά τραγούδια τά στοχαστικά. Ἐνας ποιητής είναι κάτι πολύ διαφορετικό από τό φιλόσοφο. Μᾶ ή ποίηση μπορεί να ειπωθῆ πως είναι κι αυτή κάποιας φιλοσοφίας ο άφρός, άφου και ή λογοτεχνία δλάκερη, αν πιστέψουμε τον ιστορικό, δέν είναι παρά μιᾶ φιλοσοφία, «λαϊκά ξαναμιλημένη». Φτάνει να πάρουμε τήν ούσία λα ος με τό νόημά της τό δημιουργικά και χαριτόδωρα εικονοπλαστικό. Ἡ φράση αυτή που τήν ειπεν ένας μεγάλος κριτικός μιλώντας για τό μεγαλώτατο ποιητή, όταν τον έχαρακτήρισε, ξεχωρίζοντάς τον από τους άλλους συγχρόνους του, «δημιουργό εικόνων», ταιριάζει να χαραχθῆ στο μέτωπο του κάθε άγνου ποιητή· χωρίς να είμαστε υποχρεωμένοι να θεωρήσουμε τήν ποίηση, καθώς τήν έβλεπε κάποιος παλαιϊκός φιλόσοφος ο Jouffroi, «μονάχα

έκφραση τῆς ἀγωνίας πού αἰσθάνεται ἡ ἀνθρώπινη ψυχὴ μπροστὰ στὸ πρόβλημα τῆς εἰμαρμένης της», δὲν εἶναι δύσκολο νὰ καταλάβουμε πῶς τὸ λυρικό τραγούδι ὅσο σκαρφαλώνοντας ἀνεβαίνει πρὸς τὶς κορφές, τόσο γίνεται φιλοσοφικώτερο. Γιατὶ κι ἂν ἡ φιλοσοφία ἐποπτεύη τὰ καθόλου, καὶ ὁ ποιητὴς, παράλληλα, εἶναι νοῦς καθολικός, καὶ, καθὼς ὁ Ἔγγελος τὸν παρομοιάζει στὴν «Ποιητικὴ» του, «νοῦς βαθὺς πού τὴν περιέργειά του τὴν ἐκτείνει σὲ ἀμέτρητο πλῆθος ἀντικείμενων καὶ πού ἀπὸ φυσικό του χάρισμα εἶναι ἱκανὸς γιὰ ὅλα νὰ ἐνδιαφέρεται καὶ ὅλα χαραγμένα τὰ βαστᾶ μέσα στὴν ψυχὴ του». Ὅμως καὶ ἀντίθετα, δὲν πρέπει ὀλίγο νὰ λησιμονοῦμε πῶς ὁ ποιητὴς τοῦ Γερμανοῦ ιδεολόγου εἶναι ὁ ιδεώδης τύπος, καὶ ὅτι στὴν πραγματικότητα δὲν ὑπάρχουν παρὰ μόνο τραγουδιστὲς πού τόσο, βέβαια, περισσότερο θ' ἀξίζουν ὅσο θὰ φαίνονται πῶς προσεγγίζουν τὸν ιδεώδη αὐτὸ τύπο. Ἐπειτα τὸ ζήτημα δὲν εἶναι νὰ φιλοσοφήσῃ ὁ ποιητὴς, ἀλλὰ πῶς νὰ ἐκφράσῃ καὶ τὴ φιλοσοφική του συγκίνηση σύμφωνα μὲ τὴν ἰδιοσυγκρασία του, τὴν ὅποια, καὶ ὕστερα καὶ μαζί πῶς νὰ ὑποτάξῃ τὴν ἐκδήλωσή της στοὺς νόμους τῆς ποιητικῆς ἐκφραστικῆς. Ἀπ' ἐδῶ μᾶς λέει ὁ Γκαίτε πῶς δὲν εἶναι στὸ χέρι κανεὸς νὰ διαλέξῃ τὴ φιλοσοφία του, πῶς τὴ φιλοσοφία του ὁ καθεὶς τὴ θρῖσκει μέσα του. Κι ἀπὸ κεῖ καὶ ὁ ἴδιος ὁ Ἔγγελος φροντίζει νὰ μᾶς ὑποδείξῃ πῶς ὁ ποιητὴς δὲν πρέπει ν' ἀναπαύεται στὶς γενικότητες, ἀλλὰ νὰ πορίζεται ἀπὸ τοὺς ἀνεξάντλητους θησαυροὺς τοῦ φυσικοῦ κόσμου τὸ ὕλικο τῶν πλασμάτων του. (Μὲ τὴ διαφορά, θὰ πρόσθετα, πῶς ὁ κόσμος ὁ πνευματικὸς ἀνάγκη σὲ πολλὰ νὰ λογαριάζεται ὡς ἀπαραίτητο συστατικὸ τοῦ φυσικοῦ κόσμου καὶ τὸ πνεῦμα φύσις γίνεται). Καὶ καλολόγοι στοχαστὲς ἀπὸ τοὺς νεώτερους δοξάζουν καὶ ὑποστηρίζουν πῶς ὁ ποιητὴς, τύπος τοῦ καλλιτέχνη στὴν ιδεώδη ἐντέλεια, δὲν εἶναι ἀπαραίτητα δεμένος μὲ τὴν παράσταση καμιάς ιδέας γενικῆς· μόνο ὑποχρεωμένος εἶναι νὰ ἐκφράξῃ τὸ ἰδιαιτέρο εἶναι του, νὰ ὄνειρεύεται τ' ὄνειρό του, νὰ στέκεται πίσω ἀπὸ τὴν ἀτομική του προσωπικότητα. Καὶ μὴ λησιμονοῦμε τὸ βαθὺ ρητὸ τοῦ Γκαίτε: Καὶ τὸ εἶναι εἶναι πολλοί. Ἐννοεῖται ὅτι τὰ δόγματ' αὐτὰ, κάθε ἄλλο παρὰ ἀπλά, δέχονται καὶ πολλαπλὲς ἐρμηνεῖες, καὶ ἀποκλειστικές, καὶ, καθὼς συμβαίνει στὸ φιλοσοφικώτερο ἐξέτασμα, συνδιαλλακτικὲς τῶν ἀντίθετων· μὰ πρέπει τὸ

κοίταμά τους νὰ γίνεται μὲ πολλὴ προσοχὴ καὶ νὰ μὴ πέφτουν σὲ ἄγουρα καὶ ἀπροετοίμαστα νὰ τὰ δεχθοῦνε μυαλά, γιατί τότε ἡ σύγχυση ὅλα τὰ παραμορφώνει.

**

— Μεταφυσικὴ ἀνησυχία στὰ πρῶτα μου χρόνια πού ἀπ' αὐτὰ σφραγίζεται καὶ ὁ χαρακτήρας τοῦ ἀνθρώπου, ἴσα μὲ τὰ τελευταῖα του, μπορῶ νὰ ἴπῳ πῶς δὲν εἶχα. Μοῦ ἔλειπε ἡ φροντίδα γιὰ τὰ ὑπερούσια. Μὲ ὅλη τὴν εὐλαβέστατη προσήλωση τοῦ ἀρχηγοῦ τοῦ σπιτιοῦ πού ἔζησα, στὰ θρησκευτικά, μὰ πού ποτὲ δὲν ἤθελε νὰ ἐπιβάλλῃ στοὺς γύρω του, σὲ μεγάλους καὶ μικρούς, τίποτε σχεδὸν ἀπὸ τὴ μυστικὸπάθη, καὶ ζηλότυπα κλεισιμένη μέσα του, ἰδεολογία. Στὴν ἐκκλησιὰ δὲν πήγαινα παρὰ γιὰ ν' ἀκολουθήσω τὴ λαμπρότητα καθὼς φαίνονταν στὰ παιδικὰ μάτια μου, τῆς ἱεροτελεσίας, ὅταν μάλιστα χοροστατοῦσε ὁ Δεσπότης. Μὲ γοήτευαν οἱ ζωγραφισμένοι ἄγγελοι στὶς θύρες τοῦ ἱεροῦ σὰν ὠραῖες γυναῖκες. Στὸν ἔσπερινὸ τακτικός, παιδάκι, καὶ στὴ λειτουργία τῆς Κυριακῆς. Παπᾶδες, διάκοι, φαλάδες, συμπαθητικοὶ ἢ ἀποκρουστικοί, κατὰ τὴν ὄψη τους, τὸ ντύσιμό τους καὶ τὸ ψάλσιμό τους. Ὁ ἱεροκήρυκας ἐντύπωση μοῦ προξενοῦσε καθαρὰ φιλολογικὴ. Περνοῦσα τὸν καιρὸ μου στὴν ἐκκλησιὰ ὅσο νὰ τελειώσῃ ἡ ἀκολουθία, ρεμβάζοντας κάποιους πόθους πολὺ ἐπίγειους. Κάποτε τὸ ἀπασχολοῦσε τὸ σπῖτι μας, σὲ συνομιλίες οἰκογενειακές, τὸ πρόβλημα κι ἂν ὑπάρχη, καὶ πῶς, ὁ Θεός. Τὸ ἄκουσμα πῶς ὁ Θεὸς πάντα εἶτανε καὶ πῶς ποτὲ δὲν εἶχε ἀρχή, καθὼς δὲν ἔχει τέλος, μᾶς ἀπέλειζε. Τὸ πρόβλημα τοῦ Θεοῦ στὸ τέλος καταντοῦσε σὰν αἰνίγμα γιὰ νὰ λυθῇ· πού τὴν ἄθελα ἐλληνολάτρισσα φύση μας περισσότερο τὴ διασκέδαζε.

— Τὸ τραγούδι μου, ἀπὸ μιὰν ὄψη του, σὰ νὰ θέλῃ νὰ ἐκφράσῃ τὴν ἀγάπη τοῦ ἐδῶ, ὄχι τοῦ ἐκεῖ. Ἔνα του συστατικό: ἡ αἴσθησις καὶ ἡ λατρεία τῆς γῆς αὐτῆς. Βλέπε τὸν «Ἕμνο τῆς Γῆς» στὴν «Πολιτεία καὶ Μοναξιά». Τὸ τέλος τῶν «Χαιρετισμῶν τῆς Ἡλιογέννητης», ὠρισμένους στίχους ἀπὸ τὰ «Δεκατετράστιχα», ἐμπνευσμένους ἀπὸ τὴ γεωλατρεία αὐτὴ πού τῆς εἶναι κλάδος ἡ ἀνθρωπολατρεία. Βλέπε τὴν «Ἀρχαία ζωγραφία» στὰ «Μάτια τῆς Ψυχῆς μου», τὴν «Ποιητικὴ Τέχνη» στὰ «Παράκαιρα».

—Ὡς και τῆς μυστικοπάθειας ἢ πνοῇ ποῦ κάπως καθαρώτερα φαίνεται πῶς διαπερνᾷ τὸ στίχο μου στὸν «Τάφο» και στὸν «Πρῶτο Λόγο τῶν Παράδεισων» πηγάζει ἀρχικὰ ὄχι ἀπὸ καμιά ἐκστατικὴ διάθεσην ἢ ἀπὸ «θεία φώτιση» καθὼς θὰ ἔλεγαν οἱ θεολόγοι, ἀλλ' ἀπὸ περιστατικὸ τῆς ζωῆς μου, πόσο κοινὸ στοὺς ἀνθρώπους! Ὁ Πασίχαρος τῶν «Παράδεισων» εἶναι τὸ ξετύλιμα ἐνὸς παιδιοῦ χιλιτραγουδημένου ἀπὸ τὸν «Τάφο» ἴσα μὲ τοὺς «Τάφους» και τὸ «Κελλι» τῶν «Παράκαιρων». Ὁ «Πρῶτος Λόγος τῶν Παράδεισων» πλατωνίζει ἀνάποδα κάπως. Τὸ τραγοῦδι μου δὲ θρῖσκει στὰ ὑπερχόσμια τοὺς ἰδεατοὺς τύπους τῶν πραγμάτων· ἰδανικὸ τοῦ εἶναι τὸ κοσμικὸ· τὰ ἀντίτυπα εἶναι οἱ εἰκόνες τοῦ ὑπερχόσμου. Στὸν «Τάφο» δὲν παρουσιάζεται κανεὶς θεὸς ἢ οὐρανὸς χριστιανικὸς· μόνος ὁ χάρος φαίνεται· ἔθνικὸς περισσότερο θεὸς μετουσιωμένος ἀπὸ τ' ἀχάλαστα λείψανα τῆς ἑλληνικῆς πολυθείας.

— Πάντα στὴν κάποια μου—δσο κι ἂν εἶμαι αὐτοδίδακτος— μὲρψωση, σὰ νὰ συγκυριαρχοῦν μέσα μου δυὸ ἰδέες ἀφιλίωτες, σὰ νὰ μὲ συνταράζουν δυὸ ἀντίθετα ρεύματα: ἢ ἐπιστήμη μὲ τὴν ἐμπειρία της και ἢ μεταφυσικὴ μὲ τὴν ἰδεολογία της. Μὲ δυὸ λόγια: θετικισμὸς και ἰδεαλισμὸς. Ἡ καθεμιὰ δύναμη μὲ τραβᾷ διαφορετικὰ· ξέρω πῶς ἢ θετικὴ ἐπιστήμη μπορεῖ κάπως νὰ μὲ μνησῆ σ' αὐτὸ ποῦ λέμε ἀλήθεια, ὅταν μὲ τὰ λόγια δὲ θέλομε νὰ παίζωμε. Και πάλι ἔρχεται τ' ὄνειρο τὸ μεταφυσικὸ μὲ τὴν ἀξίωση νὰ μοῦ εαθύνη ἀπειροστὰ τοὺς ὀρίζοντες. Ἡ φαντασία μου και ταυτόχρονα και ἀράδ' ἀράδα θερμαίνεται και ἀπὸ τὰ ὀλιστικά και ἀπὸ τὰ υπερβατικά φιλοσοφήματα. Ὑμνητῆς τοῦ μονισμοῦ, βλέποντας πρὸς κάποιες ὑπερούσιες πολλαπλότητες. Οἱ «Χαιρετισμοὶ τῆς Ἡλιογέννητης» και ὁ «Ἀσκρατος» δείγματα τοῦ πολυσάλευτου και τοῦ πολὺπλοκου δρόμου, τοῦ ἀνεβοκατεδασμοῦ ἀπὸ τὰ σὰ ρητὰ ὑποδειγμένα τῆς θετικῆς ἢ τῆς ἱστορικῆς γνώσης πέρα ἐκεῖ στὰ θεουργικὰ πλάσματα τῆς μεταφυσικῆς φαντασίας, ὑποταχτικῆς στὸ μαγικὸ ραβδί ἐνὸς ποιητῆ. Και ἀντίθετα, ἀπὸ τὰ δευτέρα στὰ πρῶτα. Στὶς «Ἀλυσίδες» («Ἀσάλευτη Ζωή») φιλοσοφικὴ μυθοπλαστία ἀπὸ τίς γνησιώτερες ἴσως τοῦ εἶδους, τὸ ὑπεξούσιο τοῦ βουλητικοῦ τοῦ ἀνθρώπου ἀγκαλιάζεται ἀγάλια ἀγάλια και συναδερφώνεται ἀκοπα μὲ τὴν ἰδέα τοῦ αὐτεξουσίου. Μέσ' ἀπὸ τὰ σκοτάδια και τὰ σίδερα τῆς φυλακῆς τῆς ἐτεραρχικῆς φιλοσοφίας, μὲ τὴ βοή-

θεια τοῦ Μιλτωνικοῦ ρητοῦ στὶς «Ἀλυσίδες» ποῦ εἶναι γιὰ μένα γνήσιος τύπος φιλοσοφικοῦ ποιήματος, τοῦ «λυρισμοῦ τῶν ὄλων», ξανοίγονται ροδογελώντας οἱ ἀπέραντοι ὀρίζοντες τοῦ ὑποκειμενικοῦ ἰδανισμοῦ. Τὸ τραγοῦδι μου, γενικώτατα, και μ' ὄλ' αὐτά, δὲν εἶναι πλάσμα κανενὸς φιλόσοφου ποιητῆ, ἀλλ' ἐνὸς ποιητῆ, χωρὶς ἐπίθετα, ποῦ τραγοῦδεῖ και τὴ φιλοσοφία. Ὅμως γιὰ τὴν ἀναλογία, θὰ μποροῦσε και τὸ τρίτο του στοιχεῖο, τὸ γενικὸ, ὁ λυρισμὸς τῶν ὄλων, νὰ θαλθῆ παράλληλα στὸν τυρταῖσμὸ και στὸν κασσιανισμὸ μὲ τ' ὄνομα ποιητικὸς συγκριτισμὸς.

— Τὸ τραγοῦδι μου εἶναι πολὺθεο. Οἱ θεοὶ του συμπλεγμένοι σ' ἓνα ὀλύμπιο χορὸ, σὲ μιὰ χαρὰ ἑλληνικὴ, ἀρχαῖοι και νέοι, πρόσωπα και προσωποποιεῖς, τῆς ἱστορίας και τῆς φαντασίας, θεοὶ και ἥρωες: ὁ Ἄνθρωπος, ἢ Γῆ, ἢ Ἀθηνᾶ, ἢ Ἀφροδίτη, ἢ Ἐπιστήμη, ἢ Παναγία τοῦ ἱεροῦ Βράχου, ὁ ἴδιος ὁ Βράχος ὁ ἱερός, πρόσωπο ποῦ ζῆ, ὁμοῖα ὁ Παρνασσὸς (στὴ «Φλογέρα τοῦ Βασιλιᾶ»), ὁ Χριστός, «ὀλόμορφος Ἄδωνις ροδοπεριχυμένος» («Ἰαμβοὶ και Ἀνάπαιστοι»), ἢ Φοινικία, ἢ Ἐλένη, ἢ Ἡλιογέννητη, ἢ Ἠγησὼ τοῦ Κεραμεικοῦ, ὁ Ὅρφεύς, ὁ Πόλεμος, ἢ Ψυχὴ. Ἄλλοι ἀκόμα. Ἀπάνου ἀπ' ὄλους ὁ Ἥλιος, ὁ ὑπέρτατος θεός. Και οἱ ἥρωες: Μιχαήλ ὁ Παλαιολόγος, ὁ Βουλγαροκτόνος, οἱ Βυζαντινοὶ Αὐτοκράτορες, ἢ Θεοφανώ, ὁ Μέγας Ἀλέξανδρος, ὁ Γαριβάλδης, ὁ Αἰσχύλος, ὁ Ἴψεν, ὁ Μπάυρον, ὁ Σολωμός, ὁ Βαλαωρίτης, ὁ Οὐγκώ, οἱ Πατέρες, ὁ Μιστράλ, ὁ Καλλίμαχος, ὁ Λουκρήτιος, ὁ Ἡσίοδος, ὁ μυστικὸς Γύφτος, ὁ Γεμιστός, ὁ Καραϊσκάκης, ὁ Μπάυρον, ὁ Καποδίστριας. Ἄλλοι ἀκόμα: τοῦ Λόγου, καθὼς εἶπα, και τοῦ Σπαθιοῦ προτιμημένοι οἱ πρῶτοι.

— Ἀντίθετα μὲ τὸν ἀποκλειστικὸ πεσσιμισμὸ τῶν κασσιανικῶν τραγοῦδιῶν τὰ τραγοῦδια τὰ τυρταῖκὰ κ' ἐκεῖνα τοῦ ποιητικοῦ συγκριτισμοῦ φωτίζονται στὸ τέλος ἀπὸ ἓνα ροδογέλασμα μιᾶς αἰσιόδοξης ἀγῆς. Εἶναι τὸ καρτέρεμα κάποιου ξαναγεννημοῦ. Κάτι ἐτοιμάζεται νὰ ψάλλῃ ἀναστάσιμα τροπάρια. Κάτι σὰ χρησμὸς μιᾶς εὐτυχίας μισακούγεται. Μέσα στὸ τραγοῦδι ἀκούγονται νὰ κελαῖδουνε στίχοι σὰν αὐτοὺς:

Κάποια ρόδα εἶν' ἐτοιμα ν' ἀνθίσουν
ἐδῶ κάτου κ' ἐδῶ πέρα

μέ τ' ἀρχαῖα τὰ ροδοκάλια
καὶ προσμένουν τὰ καινούρια ἀηδόνια
νὰ τοὺς γλυκοκελαϊδήσουν
μέσ' στὸν ὀλογάλανον ἀέρα.

Σύγκρινε τὸν «Προφητικὸ» τοῦ «Δωδεκάλογου τοῦ Γύφτου», τὸν Πρόλογο τῆς «Φλογέρας τοῦ Βασιλιᾶ», τὸ 77 τῶν «Ἐκατὸ Φωνῶν» τῆς «Ἀσάλευτης Ζωῆς».

— Καὶ πάντα ἢ ροπή πρὸς τὴ σύνθεση καὶ πρὸς τὴν ἐνόητα, πρὸς τὸ συνταίριασμα καὶ τῶν ἀταίριαστων, καθὼς φαίνονται τάχα, ἰδεῶν. Σύγκρινε τὴ φιλοσοφία ποὺ τελειωτικὰ συνταυτίζει κάθε ἀντίθεση στὴν ἀγκυλιά της μέσα στοὺς στίχους ἀπὸ τὸ ποίημα «Γυναῖκες» τῶν «Βωμῶν»:

Γιὰ τίποτε δὲ ντρέπομαι, τίποτε δὲ σωμαίνω κτλ.

Κάποιες στροφές τοῦ «Ἀσκραίου». Βρίσκει' ἐκεῖ τὸ πρῶτο φά-
νερωμα τῆς συνταυτιστικῆς αὐτῆς φιλοσοφίας:

Γιὰ τὸν καινούριον ἔρωτα, ποὺ ὅλη νοεῖ τὴν πλάση
σὰν ἓνα πλάσμα καὶ σὰ μιὰ ψυχούλα τὴν πονεῖ
κάμπιες, καρδιές, κορφές, γκρεμοί, λιοβόρια, χλωρὰ δάση,
ἐνὸς χεριοῦ μιὰ ζωγραφιὰ στὸ ἴδιο τὸ πανί.

Στὸ ἴδιο τέρμα θγαίνω ἀπὸ μονοπάτια διαφορετικά· ἀπ' ἐκεῖ
δ' ἡδονιστικὸς ρεαλισμὸς, ἀπὸ δῶ δ' μυστικολάτρης ἰδανισμὸς. Παρά-
βαλε τοὺς στίχους ἀπὸ τοὺς «Στοχασμοὺς τῆς Χαραυγῆς» («Ἀσά-
λευτὴ Ζωή») μὲ τὸ 53 τῶν «Ἐκατὸ Φωνῶν» στὸ ἴδιο τὸ βιβλίο.

“Ο,τι κι ἂν εἶσαι, ὦ λάμψη ἐσύ, σίδηρο, πέτρα, ἀσήμι,
ἀέρας, νέφελο, ὄνειρον, ὅμοια σὲ λαχταρῶ!
Ἰδέα καὶ χέρια μέσα μου, κ' ἡ τέχνη κ' ἡ ἐπιστήμη
νὰ χτίσουν ἀγωνίζονται τὸν ἴδιο τὸ ναό.
Τὸ πορφυρὸ, τὸ πράσινο, τ' ἄσπρο, τὰ μάρμαρα ὅλα
τὰ θησαυρίζει μέσα της ἡ Ρέα ἢ μητρική·
τὰ γύρεψα, καὶ δώκατε σ' ἐμένα κάτι ἀπ' ὅλα,
δράκε Ταύγετε, ξανθὸς Κυκλάδες, ὦ Ἀττική!
Καὶ δάσος εἶστε ἀσάλευτο κι ἀμίλητο, ὦ κολῶνες,
κι ἀργοπερνᾶτε ἀνάμεσα, Ρυθμοὶ καὶ Στοχασμοί·
μέσα στὰ μαῦρα βάθη τοὺς φωτόγραφτες εἰκόνες
δείχνουν μπροστὰ ἓναν Ἐρωτα καὶ πίσω μιὰ Ψυχή.

Στὸ ποίημα τοῦτο συνταίριασμένο μὲ τὸ 53 τῶν «Ἐκατὸ Φω-
νῶν» ποὺ ἀνάφερα καὶ ποὺ θρίσκειται θαλμένο ὀλόκληρο στὸ κεφά-
λαιο ΣΤ' τοῦ βιβλίου τούτου, ὑπάρχει οὐσιαστικώτερα συναρμοσιέ-
νος καὶ σὰν τελειωτικὰ ἐκδηλωμένος ὁ λυρισμὸς τῶν ὅλων καθὼς
ἐμφανίζεται στὴν ἀνάλυση τῶν ποιημάτων μου ποὺ ἀποτελοῦν τὸ εἰ-
πωμένο γ ε ν ι κ ὸ στοιχεῖο.

— Ἐν' ἀπὸ τὰ στοιχεῖα ποὺ κι αὐτὸ δείχνει τὴν ἐνόητα τοῦ
τραγουδιοῦ μου εἶναι πὼς κάθε μου ποίημα ποὺ μοῦ ἔρχεται, γιὰ
νὰ τὸ πλάσω, δὲ στέκεται ἀπομονωμένο, ἀλλὰ τὸ ἀκολουθεῖ καὶ
ἄλλο, καὶ τὸ ἄλλο συνοδεύεται ἀπὸ ἄλλα, ὅσο ποὺ σχηματίζεται μιὰ
κυκλικὴ σειρά. Τὸν κύκλο τὸν ξεχωρίζει εἴτε τῆς ἴδιας τῆς ἰδέας ἢ
πολλαπλὴ παράσταση, εἴτε τὸ ἴδιο τὸ μετρικὸ σχῆμα, εἴτε καὶ τὰ
δυσὸ' μαζί. Ἀλλὰ σὲ μερικὰ ἢ συγγένεια αὐτὴ στέκεται κρυμμένη.
Ἐξαφνα κανεὶς δὲν ὑποθέτει πὼς ἢ «Φοινικιά», οἱ «Ἐκατὸ Φωνές»
καὶ ὁ «Ἀσκραῖος» καὶ τὰ τρία αὐτὰ τῆς «Ἀσάλευτης Ζωῆς» εἶναι
μιὰ λυρικὴ τριλογία. Τὸ ἓνα διαδέχεται τὸ ἄλλο, καὶ μὲ ὅλη τους
τὴν ἐξωτερικὴν ἀνομοιότητα, σὲ μιὰ συμφωνικὴ ἐξέλιξη, ποὺ μόνο
ἢ ἀνάλυση, ἢ ψυχὰ νὰ λυσιτελεῖ καλύτερα, γιὰ νὰ μεταχειρισθῶ
τὸν ὄρο ποὺ σήμερα ἔχει τόση πέραση, θὰ μπορούσε νὰ τὴ δείξη.
Τὸ ἓνα ποίημα εἶναι ἢ μεταμόρφωση καὶ ἢ συμπλήρωση τοῦ ἄλλου
ποὺ ἀκολουθεῖ.

— Καὶ ἄλλο θέμα γιὰ ἐξέτασμα: Πὼς στέκω ἀπέναντι καὶ πὼς
συγκοινωνῶ μὲ ὅ,τι ὀνομάζεται Φύσις. Θὰ μπορούσε, ὄχι πολὺ
εὐκόλα, μὰ θὰ μπορούσε ὀπωσδήποτε νὰ ἐξηγηθῆ, πὼς, καλὰ καλὰ
ἐξετάζοντας, βρίσκομαι πὼς εἶμαι ποιητῆς ἀπὸ τὸ πνεῦμα, καὶ
ὄχι ποιητῆς ἀπὸ τὴ φύση. Τὸ στοιχεῖο ποὺ μὲ γέννησε καὶ
ποὺ μὲ ζῆ εἶναι ὁ ἠθικός, ὄχι ὁ φυσικὸς κόσμος. Ὅμως ἢ φύσις
ποτὲ δὲ λείπει κι ἀπὸ τὰ πνευματικώτερα τοῦ ποιητῆ. Μόνο πὼς
δὲν εἶναι αὐτὴ τὸ καθεαυτὸ τραγοῦδι· εἶναι μονάχα κάποια διακριτι-
κὴ συνοδεία του. Θὰ τὴν ἔλεγα δυνάμι καὶ τοῦ πνεύματος. Ἴσως
ἀνάλογα ὁ Amiel ὀνομάζει κάπου τὴ φύση virtualité τοῦ πνεύματος.
Ἡ φύσις τὸ περιτριγυρίζει ὀπωσδήποτε τὸ τραγοῦδι, μὰ φροντίζει
πάντα νὰ μὴν τὸ ἀποσκεπάση. Μεταχειρίζομαι τὰ φυσικὰ ὕλικά ὅσο
χρειάζονται στὸ φυσικὸ τοῦ τραγουδιοῦ μου. Τὸ ξέρω ἰὼς ὁ φυσι-
κὸς κόσμος δὲν εἶναι γιὰ τὴ φαντασία τὴ χτίστρα, παρὰ τὸ σύμ-
βολο τοῦ πνευματικοῦ κόσμου, καὶ πὼς τόσο μεγαλύτερος εἶναι ὁ

ποιητής όσο περισσότερες τέτοιες συμβολικές συγγένειες βρίσκει μεταξύ του ήθικου και του φυσικού κόσμου. Μά το ζήτημα ούτε λυμένο είναι τελειωτικά, καθώς όλα του είδους αυτού, ούτε είναι τόσο απλό όσο φαίνεται. Καθώς ή φύσις βλέπεται συχνά σαν πνεύμα από τον άνθρωπο, έτσι το πνεύμα γίνεται φύση στη φαντασία του ποιητή, ένας από τους «άνεξάντλητους θησαυρούς» που συμβουλεύει ο Έγγελος τόν ποιητή να εκμεταλλεύεται. Ξέρω πώς το στάσιμό μου απέναντι του φυσικού κόσμου είν' εκείνο που συμβολίζεται με το εχτάστιχο 21 τών «Έκατό Φωνών»:

Μακριάθε χαίρομαι άσκυφος ανέγγιχτο, άκομμάτιαστο
τῆς άνεμώνης τὸ άνθισμα, φανταχτερό·
ὄμως εκείνες άγαποῦν έσένα, ὦ θεριστή·
έγὼ άν τίς βλέπω πιὸ βαθιά, ξένος τούς εἰμ' έγώ.

Κάποτε μιὰ κάποια νοσταλγική δίψα για τις πράσινες ώραιες λεπτομέρειες του φυσικού κόσμου (που δέν είναι όμως αυτές μονάχα ή φύσις στην ολοκληρωτική της έννοια), σάμπως για την έλλειψη κάποιου παραδείσιου ιδανικού μ' έκαμε λυπητερά να εξομολογηθῶ τόν πιὸ τρανό καημό μου στὸν τόμο τῆς «Πολιτείας και Μοναξιάς». Μά του ήθικου κόσμου προφήτες, λειτουργοί και φύλακες, μέσ' από τούς ναούς των, οί ιερωμένοι που κοινῶς ονομάζουμε Βιβλία, τρέξανε και μου παραπονέθηκαν, μαζί μαλώνοντάς με και παρηγορώντας με.¹ Θά ταίριαζε κ' έδῶ να τελειώσω μ' έναν άλλο στοχασμό του Γκαίτε: «Πάρτε τή ζωή μου μονομιᾶς καθώς τή ζω». Άλλοι τὸ μεθύσι τους περνᾶν με τὸν ύπνο. Τὸ δικό μου τὸ μεθύσι πλαγιάζει: ἀπάνου στὸ χαρτί».

1920.

1. Βλ. σελ. 477.

Δ'

“Ο ΘΑΝΑΤΟΣ ΤΗΣ ΚΟΡΗΣ,¹

«Στὸ διάστημα εἴκοσι χρόνων ὁ λυρισμός τῶν Ἀθηναίων ποιητῶν ἀγάλια ἀγάλια ἀλλάζει. Στὰ 1880 δέν ἔχει σχεδὸν τίποτε πού νά ἐνθυμίζη τὴν τέχνην ἢ τὴν ἀτεχνία, ὅπως θέλετε, τῆς σχολῆς τοῦ 1870. Ἐνα βιβλίον ποιημάτων τυπώνεται στὰ 1892 «Τὰ Μάτια τῆς Ψυχῆς μου» με τὸ ρητὸ τοῦ Σολωμοῦ στὸ ἐξώφυλλό του: «Ἄνοιχτά πάντα κι ἄγρυπνα τὰ μάτια τῆς ψυχῆς μου». Καὶ μόνο τὸ ρητὸ τοῦτο φτάνει νά δηλώσῃ τὴ μεταβολή. Ἐν' ἀπὸ τὰ ποιήματα τοῦ βιβλίου ἐπιγράφεται «Ὁ θάνατος τῆς κόρης». Ξαναγυρίζει, ξαναδοκιμάζεται, ξανατραγουδιέται τὸ ἀγαπημένο θέμα τῶν ποιητῶν. Ἄν ἄτυχα ἢ ἐπιτυχημένα, ἐμποδίζομαι νά σᾶς τὸ πῶ· ἀλλὰ βέβαια σὲ καινούριον τρόπο, ὡς τότε ἀδοκίμαστο ἀπὸ τὴ νέα ἑλληνικὴ ποίηση. Ἡ Φαρμακωμένη τοῦ Σολωμοῦ, ἡ Μαρία τοῦ Ἰουλίου Τυπάλδου, με τὰ δεκατέσσερα χρόνια τῆς ἢ παιδούλα τοῦ Μαρκοῦ, δέν ἔχουν τίποτε κοινὸ με τὴν κόρη πού τρεμοφέγγει στὰ μάτια τῆς ψυχῆς τοῦ Ἀθηναίου στιχουργοῦ τοῦ 1892. Ἐκεῖνες εἶναι πλάσματα πού ἔζησαν, εὐκολοπερίγραפט' ἀνθρώπινα προσωπάκια καὶ με ὄλη τους τὴν ιδανικοποίηση. Ἡ κόρη τῶν «Ματιῶν τῆς Ψυχῆς μου» εἶναι ἰδέα ἀζωγράφιστη· ζετυλίγεται ἀπάνου ἀπὸ τὸ χρόνο κι ἀπὸ τὸν τόπο. Τὸν ποιητὴ κρατεῖ κυριευμένο μιὰ ἰδεολογικὴ συγκίνηση. Χωρὶς νά τὸ θέλῃ, χωρὶς καλὰ καλὰ νά τὸ γνωρίζῃ, κεντημένος ἀπὸ κάποια μελέτη, καὶ μαζί παρορμημένος ἀπὸ τὴν ἴδια του τὴν κλίση πρὸς τὰ καθόλου, πρὸς τὸ κοίταγμα τοῦ γενικοῦ καὶ τοῦ ἀπρόσωπου ἀνάμεσ' ἀπὸ τὰ πρόσωπα κι ἀπὸ τὰ ἄτομα, χωρὶς

1. Τὸ τέλος μιᾶς ὀμιλίας μου «Πῶς τραγουδοῦμε τὸ θάνατο τῆς κόρης» πού ἔγινε στίς 11 τοῦ Νοεμβρίου 1917 στὸ θέατρο Κοτοπούλη καὶ στίς 16 τοῦ ἴδιου μηνὸς στὸ Δημοτικὸ θέατρο τοῦ Πειραιῶς.